

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ НАСКРІЗНОЇ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ
«ГРОМАДЯНСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»
У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Розробник:

Гриньова Марія – методист науково-методичної лабораторії соціального партнерства та міжнародної діяльності КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради», тренер з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини і розвитку громадянських компетентностей.

Г85 Гриньова М. Методичні рекомендації щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» у позакласній виховній роботі закладів загальної середньої освіти / М. Гриньова. – К. : Основа, 2018. – 40 с.

ISBN 978-966-699-979-8

«Методичні рекомендації щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» у позакласній виховній роботі закладів загальної середньої освіти» розроблено для педагогів-організаторів, класних керівників, які прагнуть ефективно поєднати зміст позакласної виховної роботи з наскрізною змістовою лінією «Громадянська відповідальність».

Запропоновані методичні рекомендації допоможуть визначити педагогу-організатору, класному керівнику перелік ключових понять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, формування яких можна реалізувати в освітньому процесі. Розробки соціальних учнівських ініціатив та плану роботи дискусійного клубу, занять з класними спільнотами та лідерами шкільного самоврядування наочно продемонструють, як гармонійно включити партисипативні методи і прийоми формування в учнів громадянських компетентностей, оснований на підході «навчання через участь», а саме включення учасників освітнього процесу до діяльності, співуправління та практичного вирішення питань у колективах, громадах і спільнотах.

УДК 37.09(072)

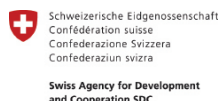
Відповідальні за випуск: **Протасова Н., Полтораєв В.**

Видано за рахунок коштів міжнародної технічної допомоги. Продаж заборонено

Видання здійснено за підтримки уряду Швейцарської Конфедерації в рамках швейцарсько-українського проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні – DOCCU» (www.doccu.in.ua)

Публікацію підготовлено за підтримки Цюрихського педагогічного університету (ЦПУ), Інституту міжнародних освітніх проектів (www.phzh.ch/ipe)

Друк профінансовано Швейцарською Конфедерацією в рамках швейцарсько-українського проекту «Розвиток громадянських компетентностей в Україні – DOCCU» (www.doccu.in.ua).

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
ПАРТИСИПАТИВНИЙ ПІДХІД ОДГ/ОПЛ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ ШКОЛИ	9
КРОКИ ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ ОДГ/ОПЛ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ ШКОЛИ	
1 КРОК.....	16
2 КРОК.....	16
3 КРОК.....	16
4 КРОК.....	18
5 КРОК.....	19
6 КРОК.....	20
7 КРОК.....	21
8 КРОК.....	21
9 КРОК.....	21
10 КРОК.....	22
ФОКУС I : Реалізуємо загальношкільний підхід	23
Фокус II: Реалізуємо наскрізний підхід	24
ФОКУС III: Реалізуємо компетентнісний підхід	25
ФОКУС IV: Реалізуємо діяльнісний підхід	28
ФОКУС V: Реалізуємо підхід «навчання на прикладі»	29
ДОДАТКИ	
Додаток 1: «Вересневі правила»	31
Додаток 2: Соціальний проект «Я – за екологію... моя школа також!»	33
Додаток 3: Школа дієвої демократії для лідерів класних колективів «ДЕМОКРАТ і Я»	35
Додаток 4: Засідання ради лідерів учнівського самоврядування «УСІ В ДІЇ!»	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

У контексті євроінтеграції та розбудови України як демократичної, соціальної і правової держави формування громадянських компетентностей визначається одним із провідних завдань освіти, важливість якого позначена на державному, педагогічному та громадському рівнях. Адже для розвитку демократичного суспільства, що відповідає потребам усіх громадян і є основою для становлення України як демократичної держави, необхідно, щоб «наступне покоління громадян було виховано на засадах цінностей демократичного суспільства – верховенства прав людини, рівності і взаємній відповідальності» [10, с. 8].

Саме громадянська освіта має забезпечити й реалізувати ці завдання та покликана сприяти формуванню особистості, якій властиві усвідомлення зв'язку між правами людини та ідеями свободи, громадянська культура та культура демократії, готовність до компетентної участі у житті демократичного суспільства.

Актуальність громадянської освіти визначається потребою виховання нового покоління громадян, не лише освіченого, але й активного, яке братиме участь у всіх сферах життєдіяльності демократичного суспільства у відповідності до чотирьох вимірів активного громадянства:

- » політичного;
- » правового;
- » соціального;
- » економічного [12, с. 23].

Результатом громадянської освіти має стати сформованість громадянської компетентності, що визначається як динамічна комбінація знань, особистих та соціальних навичок, цінностей та ставлень, які дозволяють людині активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства.

Запити на формування нового типу громадянства (демократичного громадянства, відповідального громадянства, активного громадянства) обумовили необхідність відмови від знаннєвого підходу та впровадження нових партисипативних підходів до здійснення громадянської освіти в школах, зокрема:

- » компетентнісного та конструктивістського підходу до навчання;
- » ціннісноорієнтованого підходу до виховання;
- » загальношкільного;
- » наскрізного;
- » діяльнісного;
- » поступового;
- » підходу, ґрунтованого на правах людини.

А сама громадянська освіта стала загальною метою освітніх реформ в Україні. Ця позиція відображена в Законі України «Про освіту» та в Концепції реалізації державної політики

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

ЗУ «Про освіту»

Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

ЗУ «Про освіту»

Держава створює умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина.

ЗУ «Про освіту»

у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року.

Для громадянського становлення особистості велике значення має залучення до різноманітних сфер соціальних відносин та суспільної практики, тобто досвід громадянської партисипації. Школа як мала демократія може посприяти у формуванні в учнів компетентностей для демократичного громадянства, забезпечивши щоденний досвід демократії у кожному аспекті і на кожному рівні шкільного життя.

...громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей...

ЗУ «Про освіту»

Рис.1. Рамки компетентностей Ради Європи для культури демократії [8, с. 11]

Орієнтирами для педагогів у цьому процесі можуть стати Рамки компетентностей Ради Європи для культури демократії (рис. 1), які включають набір 20 знань, умінь, цінностей та ставлень, необхідних громадянам для участі у демократичному суспільстві.

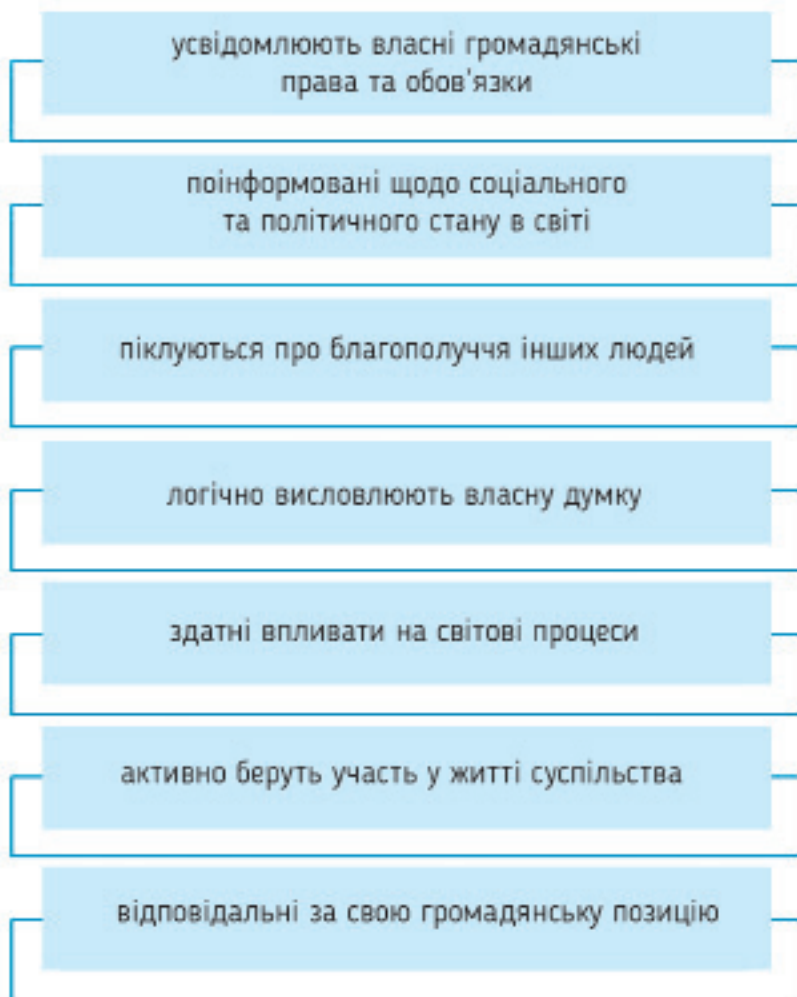
Навчання учнів демократичному громадянству через власний досвід, безпосередню партисипацію й автономне навчання стає можливим завдяки впровадженню в шкільну практику освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини (ОДГ/ОПЛ).

У Хартії Ради Європи з ОДГ/ОПЛ зазначено, що «одна з основних цілей ОДГ/ОПЛ полягає не лише в передачі знань, умінь і навичок учням, але й у розвитку в них готовності діяти у суспільстві з метою захисту і подальшого просування принципів прав людини, демократії та верховенства права» [15, с. 8].

ОДГ/ОПЛ передбачає єдність навчання, виховання і розвитку учнів як освічених, активних та відповідальних громадян [12, с. 23]. Такі громадяни:

Соціальна та громадянська компетентності. Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття.

Концепція НУШ

У Хартії Ради Європи з ОДГ/ОПЛ «Хартія для кожної людини» визначені три ключові дидактичні підходи (рис. 2), на яких базується ОДГ/ОПЛ [16, с. 12].

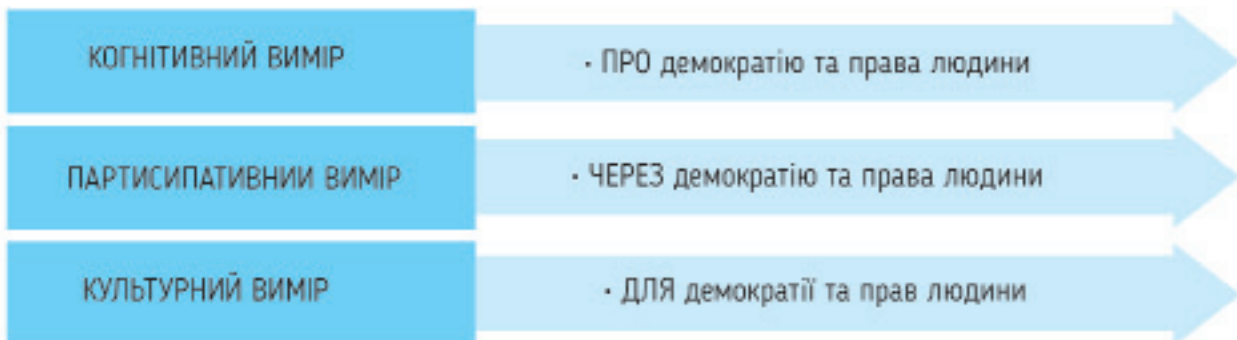

Рис. 2. Ключові дидактичні підходи ОДГ/ОПЛ

Ці ключові підходи розкривають активну спрямованість ОДГ/ОПЛ, а саме формування у людини відповідальності за себе й своє життя на основі усвідомлення власних глибинних цінностей та цілей, а також почуття відповідальності стосовно інших та своєї громади. Три основні дидактичні підходи, інтегруючись в одне ціле, утворюють загальний підхід (рис. 3), що реалізується завдяки конструктивістському навчанню й слугує для досягнення завдань ОДГ/ОПЛ у трьох вимірах компетентностей для демократичного громадянства [10, с. 31].

Освіта для демократичного громадянства означає освіту, підготовку та заходи, спрямовані на підвищення рівня поінформованості, завданням яких є підвищення здатності громадян реалізовувати і захищати свої демократичні права і відповідальність у суспільстві, цінувати різноманітність і бути активною частиною демократичного життя для просування та захисту демократії та верховенства права.

Хартія Ради Європи з ОДГ/ОПЛ

Освіта в галузі прав людини означає освіту, підготовку, заходи, спрямовані на підвищення рівня поінформованості, інформацію, практику та діяльність, які, надаючи учням знання, навички і розуміння, а також розвиваючи їхнє бачення і поведінку, ставлять за мету підвищення здатності громадян здійснювати внесок у розбудову, просування, захист загальної культури прав людини та фундаментальних свобод у суспільстві.

Хартія Ради Європи з ОДГ/ОПЛ

Практика та діяльність щодо викладання і навчання повинні проводитися із дотриманням цінностей та принципів демократії та прав людини й сприяти їх просуванню.

Хартія Ради Європи з ОДГ/ОПЛ

ЗНАННЯ Й УСВІДОМЛЕННЯ	Учні повинні знати свої права людини і розуміти умови, від яких вони залежать
ВМІННЯ Й НАВИЧКИ	Учні отримують життєвіш досвід у школі, яка певною мірою є моделлю мікророспільства, що поважає свободу і рівність учнів; мають можливість на практиці застосовувати права людини
УСТАНОВКИ, ЦІННОСТІ Й СТАВЛЕННЯ	Компетентні і впевнені, мають почуття відповідальності стосовно інших і своєї громади

Рис. 3. Загальний підхід ОДГ/ОПЛ

ОДГ/ОПЛ – це освіта, яка оперує питаннями, пов'язаними з реальним життям у сучасному суспільстві. Вона передбачає набуття компетентностей з дев'яти ключових понять демократичного громадянства: уряд та політика, ідентичність, правила та закон, медіа, права та свободи, конфлікт, різноманітність та плюралізм, відповідальність, рівноправність [10, с. 44]. У відповідності до ключових принципів ОДГ/ОПЛ учні як молоді громадяни мають розвивати компетентність у:

- » політичному аналізі та судженні;
- » навичках;
- » вживанні заходів і політичній участі.

Усі дев'ять ключових понять ОДГ/ОПЛ горизонтально пов'язані між собою різними шляхами і становлять одне загальне поняття, яке розглядається вертикально на трьох рівнях (рис. 4). Це поняття передбачає формування в учнів навичок активного громадянства через зв'язок школи із суспільством.

Рис. 4. Вертикальна модель партисипативного навчання

Зв'язок школи та громади є необхідною умовою для реалізації основного завдання ОДГ/ОПЛ, а саме підготовки учнів як активних громадян до участі у житті громади у всіх сферах демократичного суспільства, які розкриті в карті ключових понять ОДГ/ОПЛ (рис. 5). У такий спосіб, ОДГ дуже міцно пов'язана з ідеєю партисипації, оскільки «не можна перейти до демократичного громадянства, не здійснюючи його на практиці» [3, с. 93]. Нова українська школа має стати для учнів демократичним освітнім середовищем, де вони вперше зможуть відчувати себе справжніми громадянами, здобувши досвід демократичної участі у житті школи та громади.

щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» у позакласній виховній роботі закладів загальної середньої освіти

Концептуальні поняття:

Громадянин: той, хто має законне членство (громадянство) у державній громаді. Громадянство передбачає права та обов'язки, які люди розрізняють залежно від того, наскільки вони відчувають відповідальність за те, що може статись у громаді.

Активний громадянин: той, хто бере участь у громадських діях у відповідь на соціальну громадську проблему.

Громадянське суспільство: люди та організації, що займаються суспільною діяльністю поза межами діяльності, яку здійснює уряд, як частина громадянського суспільства. Громадянське суспільство формує взаємозв'язки між індивідуальними громадянами та урядами.

Громадянська відповідальність: обов'язки учнів стосовно суспільного оточення. Ця відповідальність виникає тому, що членство в суспільстві передбачає відповідальність.

Моральна відповідальність: особистісні обов'язки, які ґрунтуються на переконаннях щодо того, що є правильним, а що – ні.

Соціальні дії: дії, здійснені громадянами або членами громади для вирішення соціальних проблем.

Посібники РЕ з ОДГ/ОПЛ

Отже, шкільні громади, інтегруючи ОДГ/ОПЛ зокрема в позакласну виховну роботу школи, можуть через щоденний досвід громадянської взаємодії у шкільній спільноті посприяти у розвитку в учнів компетентностей для демократичного громадянства [10, с. 29]. У школі дієвої демократії учні:

Рис. 5. Карта ключових понять ОДГ/ОПЛ [7, с. 13]

ПАРТИЦИПАТИВНИЙ ПІДХІД ОДГ/ОПЛ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ ШКОЛИ

Упровадження ОДГ/ОПЛ в освітній процес нової української школи може посприяти засвоєнню учнями через щоденний життєвий досвід демократичних норм та цінностей демократії, набуттю навичок відповідального громадянства. Для цього врядування в школі має бути організоване з дотриманням принципів демократії та прав людини [16, с. 13] (рис. 6).

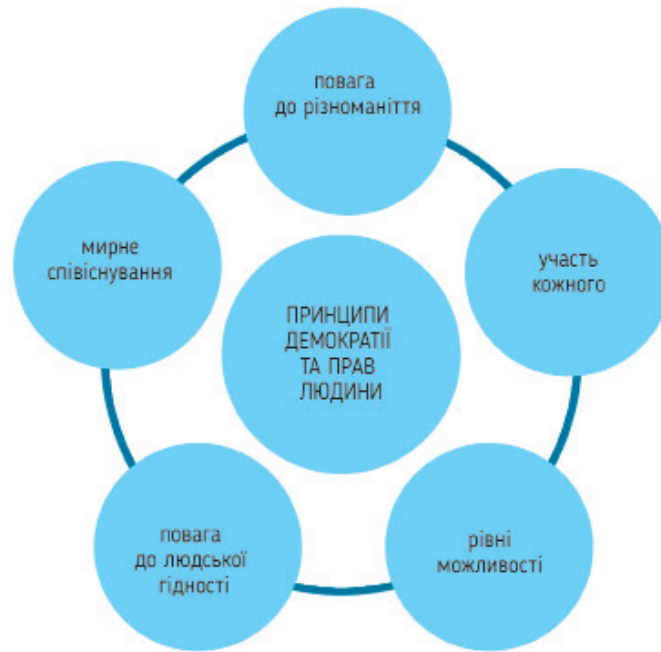

Рис. 6. Принципи демократії та прав людини

Розвиток демократичного освітнього середовища передбачає реалізацію загальношкільного підходу щодо впровадження ОДГ/ОПЛ у шкільну практику. Саме тому радимо педагогам опрацювати посібник для керівників шкіл «Демократичне врядування в школах» та ознайомитися із «Практичними пропозиціями щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в новій українській школі» [14].

Рис. 7. Сфери демократичного врядування в школі

Посібник «**Демократичне врядування в школах**» надає педагогам орієнтири, ресурси та інструменти, завдяки яким крок за кроком може відбутися створення школи дієвої демократії у чотирьох ключових сферах демократичного врядування (рис. 7) [3, с. 15]. Методичні рекомендації стануть у нагоді не лише керівникам шкіл, а й усім педагогам, які зацікавлені у розвитку демократичної культури школи.

З метою реалізації загальношкільного, наскрізного, діяльнісного та поступового підходів до впровадження ОДГ/ОПЛ в шкільну практику радимо на початку навчального року створити ініціативну групу за участю представників усіх учасників освітнього процесу (див. «*Кроки від теорії до практики ОДГ/ОПЛ у позакласній виховній роботі школи*»). Ініціативна група має проаналізувати стан розвитку демократичного врядування в школі у відповідності до принципів ОДГ. Особливу увагу необхідно сфокусувати на можливості впровадження ОДГ/ОПЛ у позакласну виховну роботу школи, яка передбачає різноманітну навчальну і виховну роботу, спрямовану на задоволення інтересів і запитів учнів, організовану в позаурочний час педагогічним колективом школи (див. фокус 1).

За умови консолідації зусиль усіх учасників освітнього процесу ОДГ/ОПЛ може наскрізно інтегруватися у всі напрямки позакласної виховної роботи школи (див. фокус 2). Кожен із цих напрямків виховання має свій зміст і конкретні завдання, які направлені на формування життєвої компетентності особистості і передбачають формування ціннісного ставлення до:

- » себе;
- » суспільства і держави;
- » сім'ї, родини, людей;
- » природи;
- » праці;
- » мистецтва.

У такий спосіб завдання позакласної виховної роботи школи, інтегруючись із завданнями ОДГ/ОПЛ, мають посприяти формуванню в учнів ціннісного ставлення до культури демократії та прав людини. А синергія основних принципів ОДГ/ОПЛ та принципів позакласної виховної роботи (виховання на цінностях, практична спрямованість, рівність можливостей, добровільність участі, ініціативність та самодіяльність, соціальна спрямованість, превентивність, залучення громадськості) посприяє створенню освітнього середовища, в якому учні зможуть набувати досвід демократичної партисипації через участь у різних формах позакласної виховної роботи:

- » індивідуальних (індивідуальні проекти, доповіді, доручення, творчі завдання);
- » діалогічних (бесіда, міжрольове спілкування);
- » інтегративних (шкільні клуби, фестивалі, гуртки, спілки, дитячі організації);
- » діяльнісно-практичних групових (творчі групи, осередки, свята, ярмарки, конкурси-огляди, театри-експромти, ігри-драматизації);
- » інформаційно-масових (дискусії, диспути, конференції, інтелектуальні аукціони, вечори, подорожі, екскурсії, «живі газети»);
- » наочних (шкільні музеї, виставки дитячої творчості, тематичні стенди, книжкові виставки).

Для створення умов щодо реалізації учнями громадянських прав і обов'язків у малому й великому соціумі особливого значення набуває позакласна діяльність старшокласників. Вона має на меті формування в учнівської молоді досвіду свідомої та ефективної соціальної участі, моделювання ситуацій і різних соціальних ролей, форм політичної участі. Адже для активної участі у житті громади учнівська молодь має бути обізнана з ключовими аспектами здійснення політики, зокрема з моделлю політичного циклу (рис. 8), та мати досвід свідомої та поінформованої політичної участі, починаючи від класної спільноти і поступово долучаючись до вирішення проблем шкільної та місцевої громад.

Про домінуючу роль школи у наданні молоді певного набору інструментів, необхідних для реальної демократичної участі у житті громад йдеться у Переглянутій Європейській хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті: «Важливо, щоб молоді люди дізнавались про участь і демократію в школі, і щоб були доступні належні курси з демократії, участі та громадянства. Однак школа повинна бути також місцем, в якому молоді люди пізнають демократію в дії і в якому їхня участь у процесі прийняття рішень знаходить підтримку, стимулюється і сприймається як ефективна» [13, с. 16]. У цьому контексті в позакласній виховній роботі зі старшокласниками перевага має надаватися активним формам діяльності. Розглядаючи учнів як суб'єктів освітнього процесу та суб'єктів громадського життя, рекомендуємо педагогам у позакласній виховній роботі особливу увагу приділяти:

- » координації діяльності учнівського самоврядування;
- » організації діяльності дискусійних клубів;
- » створенню умов для реалізації учнівських соціальних ініціатив;
- » сприянню волонтерській діяльності учнівської молоді;
- » формуванню служби шкільної медіації.

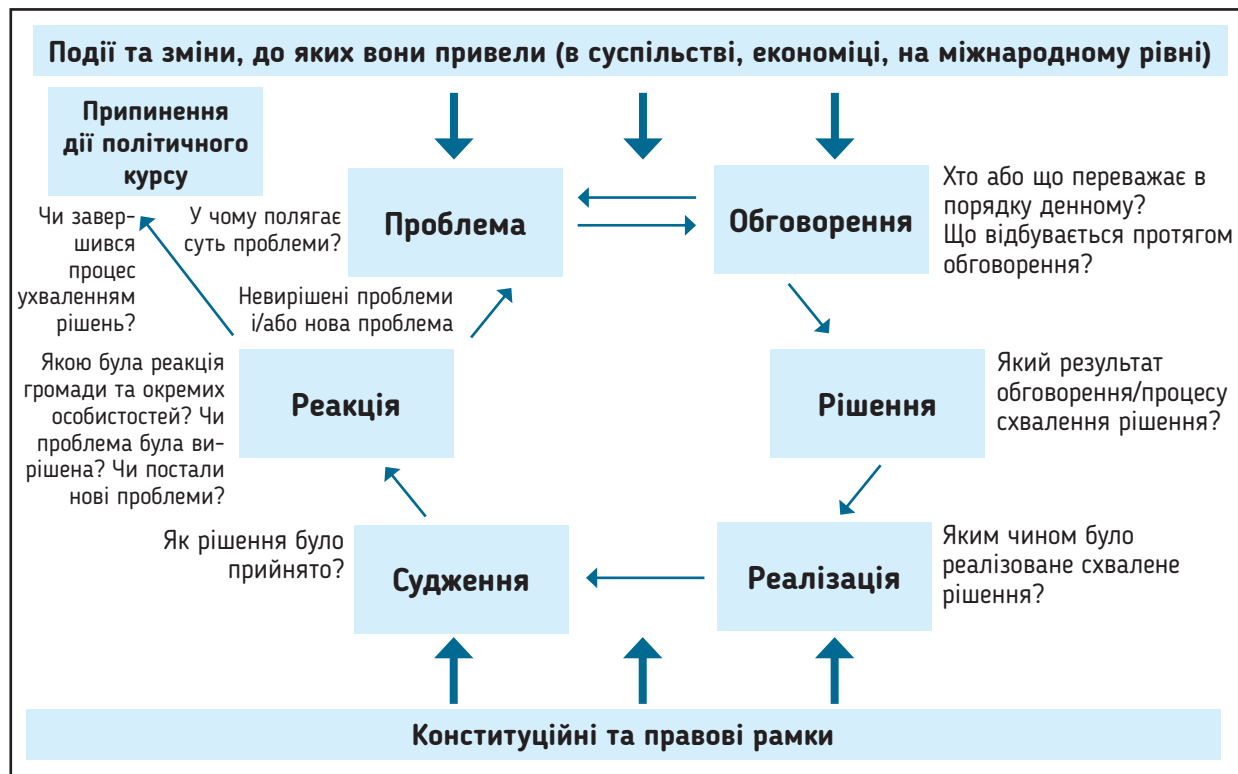

Рис. 8. Модель політичного циклу [10, с. 16]

Учнівське самоврядування як складова демократичного врядування школи передбачає участь учнів у співуправлінні закладом освіти з метою захисту своїх прав, інтересів та потреб. Участь у роботі органів учнівського самоврядування дає учням право голосу в управлінні школою та дозволяє їм впливати на рішення, які стосуються них самих, і бути залученими до організації життєдіяльності школи. Як форма позакласної виховної роботи учнівське самоврядування дає можливість учням на практиці навчатися демократії, зокрема через участь у повному циклі виборчого процесу, сприяє формуванню уміння свідомо обирати лідера, приймати важливі рішення та брати відповідальність за досягнення спільних цілей, стратегічно планувати колективну діяльність та працювати командно (див. фокус 4, дод. 3, 4).

Дискусійний клуб як групова форма позакласної виховної роботи сприяє створенню умов для обговорення учнями проблем своєї школи та проблем різних сфер суспільного життя, формування навичок обґрунтовувати власну позицію і поважати думку інших, гідно поводитися в різних ситуаціях. Завдяки участі у дискусіях в учнів розвивається розуміння концепції демократії, зокрема формується вміння відстоювати власні й колективні права та свободи (див. фокус 3; дод. 2).

Соціальне проектування як активна об'єднуюча форма позакласної виховної роботи включає реалізацію у межах визначених часових рамок послідовного набору заходів для досягнення поставлених цілей, які передбачають позитивні й бажані зміни у суспільстві. Соціальне проектування створює умови для практичного дослідження різних аспектів життєдіяльності суспільства, залучає учнів до активної участі в громадському житті, співпраці з громадськістю та органами місцевої влади, ініціювання корисних суспільних справ. Реалізація соціальних ініціатив є найбільш дієвою формою партисипації, що сприяє самоідентифікації особистості як громадянина своєї мікро- та макро-спільноти (див. фокус 4; дод. 2).

Волонтерська діяльність як індивідуальна або об'єднуюча форма позакласної виховної роботи має на меті залучення учнівської молоді до добровільної безкорисливої суспільно-корисної діяльності і набуття учнями позитивного досвіду соціальної взаємодії. Участь у волонтерському русі спри-

яє реалізації потреби учнів щодо самовизначення і самореалізації, виявлення власної ініціативності та активності, утвердженню у власній компетентності як активного громадянина (див. фокус 4; дод. 2).

Шкільна служба медіації сприяє створенню безпечного середовища та запобіганню правопорушень у школі завдяки відновленню відносин між учасниками конфлікту й створенню дружньої атмосфери, розвитку емпатії та толерантності в учнівській спільноті. Як форма позакласної виховної роботи школи медіація має на меті розвивати в учнів соціально-особистісну компетентність, зокрема формування навичок управління конфліктами, свідомого прийняття рішень і відповідальності за власні вчинки (див. фокус 2,3; дод. 3).

Саме ці форми партисипації учнівської молоді, в основу яких покладена практична діяльність учнів у шкільній та місцевій громаді, мають становити основу позакласної виховної роботи школи і якнайкраще сприятимуть реалізації основних завдань ОДГ/ОПЛ.

Головною умовою розвитку демократичної участі учнівської молоді стає наявність педагогів, які прагнуть співпрацювати з учнями на партнерських засадах, готових довірити учням самостійно вирішувати більшість питань їхнього колективного життя та соціальної ініціативності. На допомогу педагогам, які мають намір впроваджувати ОДГ/ОПЛ у роботу школи, зокрема і в позакласну виховну роботу, розроблений методичний комплект, до якого входить ряд навчальних посібників Ради Європи із **серії «Живемо в демократії»**.

I том «Навчаємо демократії» містить базові матеріали з питань демократичного громадянства та прав людини. Також у ньому розкривається загальний шкільний підхід до впровадження ОДГ/ОПЛ. Радимо педагогам опрацювати цей посібник у комплексі із посібником Ради Європи «Демократичне врядування в школі».

II-IV томи «Зростаємо в демократії», «Живемо в демократії», «Беремо участь у демократії» вміщують плани уроків з дев'яти ключових понять ОДГ/ОПЛ для всіх рівнів навчання, які, базуючись на конструктивістському підході ОДГ/ОПЛ, мають на меті посприяти у набутті учнями навичок активного громадянства з таких понять:

» поняття **«рівноправність»:**

ПРО	• людську гідність та дискримінацію, діалектичну протилежність свободі рівності
ЧЕРЕЗ	• обговорення питань рівності в повсякденному житті, осмислення неоднозначності поняття рівності
ДЛЯ	• здійснення балансу між свободою та рівністю

» поняття **«права та свободи»:**

ПРО	• людську гідність як найвищу цінність прав людини, суть прав та свобод людини, їх роль у створенні умов для щасливого та повноцінного життя
ЧЕРЕЗ	• осмислення різних пілв прав та свобод через призму життєвих ситуацій та участь в обговореннях можливостей збалансування тих прав, які конфліктують між собою
ДЛЯ	• формування навичок реалізації своїх прав і свобод

» поняття «**ідентичність**»:

ПРО	• самоідентичність особистості, людську гідність, вільний розвиток особистості, дискримінацію та відповідальність за власний вибір
ЧЕРЕЗ	• обмін думками про класне почуття ідентичності й про вплив упереджень та стереотипів на самооцінку особистості
ДЛЯ	• формування власної ідентичності та розвитку впевненості у собі задля вирішення проблем, пов'язаних із дискримінацією

» поняття «**правила та закон**»:

ПРО	• роль правил й законів для захисту прав та свобод людини і створення безпечного суспільства
ЧЕРЕЗ	• обмін думками про необхідність певних правил та законів і процедури їх прийняття, участь у прийнятті правил, які регулюють життя класної чи шкільної спільноти
ДЛЯ	• усвідомлення ролі правил і законів у захисті прав та свобод людини, практичне ознайомлення з нормативним процесом

» поняття «**конфлікт**»:

ПРО	• мир та конфлікт, місце конфлікту у людському житті, зокрема в плюралістичному демократичному суспільстві
ЧЕРЕЗ	• осмислення різних типів конфліктів, які існують у шкільній спільноті, відкрите формулювання та обговорення розбіжностей у поглядах, вивчення способів вирішення конфліктів ненасильницькими методами, зокрема через медіацію
ДЛЯ	• набуття навичок вирішення конфліктів мирним шляхом, розвитку емпатії та толерантності суспільства

» поняття «**відповідальність**»:

ПРО	• моральні та юридичні обов'язки членів суспільства, принцип правіша підпорядкування меншості більшості задля встановлення соціальної єдності
ЧЕРЕЗ	• отримання відповідальних посад у шкільній спільноті та можливості участі у процесі прийняття рішень
ДЛЯ	• формування готовності і спроможності взяти відповідальність за себе та інших

» Методичні рекомендації

» ПОНЯТТЯ «медіа»:

ПРО	• роль медіа у реалізації прав людини як засобу комунікації та участі
ЧЕРЕЗ	• удосконалення компетентності у використанні медіа (створення повідомлень) та компетентності у критичній оцінці переданих медіаповідомлень
ДЛЯ	• формування медіаграмотності та медіакультури

» ПОНЯТТЯ «різноманітність та плюралізм»:

ПРО	• виклики, які кидають плюралістичні суспільства, стабільності умов суспільств, що базуються на правах людини
ЧЕРЕЗ	• обговорення відмінностей у шкільній спільноті
ДЛЯ	• формування поваги до прав людини, взаєморозуміння та готовності до компромісу

» ПОНЯТТЯ «уряд та політика»:

ПРО	• політику як механізм врегулювання конфліктів і вирішення проблем, уряд як систему прийняття політичних рішень, роль ЗМІ в управлінні процесами прийняття політичних рішень та залежність політичних інституцій від громадян
ЧЕРЕЗ	• обмін думками про різні системи управління, участь у прийнятті рішень щодо конфліктних чи проблемних питань у класі, школі чи громаді на основі обговорення та голосування, участь у виборах лідера учнівського самоврядування класу чи школи
ДЛЯ	• усвідомлення переваг демократичного управління для реалізації прав і свобод людини, набуття практики демократичної політики

Навчальні матеріали II-IV томів посібників з ОДГ/ОПЛ розраховані для викладання протягом року, однак розділи посібників є самостійними темами, що дозволяє педагогічним працівникам використовувати їх як окремі модулі, а також інтегрувати у позакласну виховну роботу школи, зокрема в організацію роботи учнівського самоврядування, проведення позакласних виховних заходів та організацію соціального проектування й змістовного дозвілля. В основу уроків покладений компетентнісний підхід, що сприяє практичному розумінню учнями основних понять демократії та прав людини, набуттю ними навичок та вмінь, ціннісних орієнтацій та став-

лень, необхідних для здійснення активної та відповідальної участі у демократичному суспільстві.

V том «Досліджуємо права дітей» містить розробки дев'яти проектів, реалізація яких дасть змогу учням дослідити власні права у відповідності до поступового принципу реалізації освіти з прав людини.

VI том «Навчання демократії» включає підбірку вправ та навчальних ігор з питань демократичного громадянства та прав людини, які можуть бути використані під час проведення різноманітних заходів позакласної виховної роботи школи.

Для практичної реалізації концепції ОДГ, а саме формування в учнів навичок активної громадянської участі у всіх сферах демократичного суспільства, педагоги мають бути підготовлені до ОДГ. У такий спосіб, педагоги-організатори та класні керівники повинні розумітися на ключових поняттях концепції демократичного громадянства, мати високий рівень самосвідомості, володіти здатністю приймати відповідальні рішення, займати активну громадянську позицію, усвідомлювати, що через власні стосунки з учнями та атмосферу життя школи вчать учнів відповідальній громадянській позиції. Обов'язковою умовою для педагогів щодо формування компетентностей для демократичного громадянства є оволодіння технологіями реалізації конструктивістського підходу ОДГ/ОПЛ та вміння реалізувати їх на практиці (*див. фокус 5*).

З метою розвитку професійної компетентності педагогів у сфері ОДГ/ОПЛ усі посібники містять практичний інструментарій для вчителя, зокрема описані прийоми, методи й технології навчання демократії та прав людини, інструменти для здійснення оцінки та рефлексії навчальної діяльності й результатів у відповідності до загального підходу ОДГ/ОПЛ: навчання «про», «через», «для» демократії та прав людини.

Основні форми конструктивістського навчання ОДГ:

- форма індуктивного навчання;
- форма активного навчання;
- форма релевантного навчання;
- співробітництво;
- форма інтерактивного навчання;
- форма критичного навчання;
- форма участі.

Посібники РЕ з ОДГ/ОПЛ

Основні ролі вчителя в конструктивістському навчанні ОДГ/ОПЛ:

- учитель як учитель та інструктор;
- учитель як критик і коректор;
- учитель як творець і постачальник прикладних задач;
- учитель як головуєчий на пленарних дискусіях.

Посібники РЕ з ОДГ/ОПЛ

Вміння та навички вчителя, необхідні під час викладання ОДГ/ОПЛ:

- переконливість;
- критичне мислення й аргументування;
- активність у вирішенні проблем;
- партнерство у прийнятті рішення;
- міжкультурні навички;
- організація досліджень;
- політичні дії;
- оцінювання.

Посібники РЕ з ОДГ/ОПЛ

КРОКИ ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ ОДГ/ОПЛ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ ШКОЛИ

1 КРОК

Знайти однодумців і створити ініціативну групу (рис. 9).

Рис. 9. Члени ініціативної групи

2 КРОК

Опрацювати серію посібників Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (див. фокус 1).

3 КРОК

Провести рефлексію й оцінку позакласної виховної роботи школи через призму 4 ключових сфер демократичного врядування у школі та визначити рівень розвитку демократії у школі.

Низький рівень – у школі дотримуються старих авторитарних принципів та підходів до організації позакласної виховної роботи школи.

Високий рівень – школа, у якій демократичні цінності і практика проникають у всі аспекти шкільного життя, зокрема і в організацію позакласної виховної роботи.

Рівні демократії	Принципи ОДГ		
	Права й відповідальність	Активна участь	Визнання цінності різноманітності

Ключова сфера 1. Врядування, лідерство, управління і відповідальність перед громадою

низький	Адміністрація школи та вчителі несуть повну відповідальність за зміст та всі форми позакласної виховної діяльності учнів.	Під час організації заходів позакласної виховної роботи учням делегується виконання певних завдань без жодної свободи дій.	Адміністрація школи та педагоги визнають різноманітність учнів, однак визначають її існування як джерело проблем для організації позакласної виховної роботи школи.
початковий	Адміністрація школи та педагоги певною мірою враховують позицію учнів та інформують їх перед ухваленням рішень щодо організації позакласної виховної роботи в школі.	Під час організації заходів позакласної виховної роботи в учнів існує певна свобода дій, однак вона ретельно контролюється.	Адміністрація школи та вчителі виявляють певне розуміння різноманітності учнів, однак не здійснюють справжніх дій на її підтримку, зокрема через організацію позакласної виховної роботи школи.
середній	Адміністрація школи та вчителі проводять окремі неофіційні консультації з учнями, розглядаючи їхні потреби як важливі та враховуючи їх під час організації заходів позакласної виховної роботи школи.	Під час організації заходів позакласної виховної роботи учні мають повну свободу дій, але лише з другорядних питань.	Адміністрація школи та вчителі у своїй діяльності демонструють розуміння феномену різноманітності, зокрема впроваджують в позакласну виховну роботу заходи, спрямовані на боротьбу з дискримінацією, підтримку рівних можливостей та врахування особливих потреб учнів.
високий	Адміністрація школи та вчителі працюють над досягненням довіри між учителями та учнями, офіційно визнаючи інтереси учнів та систематично проводячи офіційні й неофіційні консультації з учнями щодо організації позакласної виховної роботи.	Під час організації заходів позакласної виховної роботи учні мають можливість брати участь у прийнятті рішень з важливих питань.	Різнорманітність учнів розглядається адміністрацією школи та вчителями як стратегічна складова розвитку позакласної виховної роботи школи, яка дає можливість учням отримувати додаткові знання і робить шкільне життя більш цікавим.

Ключова сфера 2. Ціннісно-орієнтована освіта

низький	План виховної роботи школи, план роботи педагога-організатора та класних керівників не відображають цінності ОДГ/ОПЛ.	Зміст та форми позакласної виховної роботи жорстко визначені адміністрацією школи, а педагог-організатор та класні керівники планують заняття та інші заходи, не радячись з учнями щодо змісту, форм та методів виховної роботи.	Перевага у позакласній виховній роботі надається одноманітності, адже чим одноманітніші учні, тим процес виховання буде ефективнішим.
початковий	Цінності ОДГ/ОПЛ згадуються у плані виховної роботи школи, у планах роботи класних керівників та педагога-організатора, однак не є пріоритетними.	Учні мають можливість висловлювати свої думки з приводу змісту та форм позакласної виховної роботи, однак остаточне рішення щодо організації виховного процесу приймають учителі.	Адміністрація школи та вчителі декларують визнання особливих потреб учнів, однак активні дії в організації позакласної виховної роботи за участю груп меншин не здійснюються.
середній	Цінності ОДГ/ОПЛ визначаються у плані виховної роботи школи як ключові для реалізації основних цілей освіти. Шкільна політика підкреслює важливість дотримання прав людини в організації позакласної виховної роботи.	Учні, маючи простір для індивідуального вибору, долучаються вчителями до спільного планування позакласної виховної роботи школи.	План виховної роботи школи орієнтований на учнів, активно розглядаються питання груп меншин учнів.
високий	Цінності ОДГ/ОПЛ не лише визначаються у плані виховної роботи школи, але й є головним аспектом шкільного життя.	Учні розглядаються як експерти щодо свого навчання, виховання та розвитку, які систематично проводять оцінку методів виховання та власної роботи.	Уміння жити в різноманітності розглядається як додаткова навичка для учнів та вчителів.

Ключова сфера 3. Співпраця, комунікація та участь

низький	Позакласна виховна робота школи має бути кращою, ніж в інших школах, і з цією метою учні повинні бути активно залучені до позакласної діяльності.	Адміністрація школи та вчителі інформують батьків про свої плани роботи. Інші школи розглядаються як конкуренти й успішний досвід позакласної виховної роботи школи зберігається в межах школи.	Групи меншин учнів (за гендером, соціальним статусом, національною приналежністю та ін.) розглядаються як загроза, адже вони можуть знизити стандарти позакласної виховної роботи школи.
початковий	Адміністрація школи та вчителі хочуть, щоб учні досягли кращих результатів у позакласній виховній діяльності для того, щоб підвищити статус школи.	Учні та батьки визнаються як зацікавлена сторона, однак розглядаються як об'єкти освітнього процесу. Адміністрація школи підтримує стосунки з іншими організаціями лише задля отримання матеріальної вигоди.	Адміністрація школи та вчителі пасивно ставляться до ізольованих груп або груп меншин учнів, не заохочують їх до ініціативності в організації позакласної виховної роботи.
середній	Чиниться тиск на учнів для досягнення високих результатів у позакласній виховній діяльності, частково на користь самих учнів, однак і з урахуванням конкуренції. Існує реальний контакт з учнями та їх батьками. Школа бере участь та підтримує діяльність громади.	Існує інформаційний діалог між школою та батьками щодо організації позакласної виховної роботи. Школа підтримує зв'язки з різними організаціями, залучаючи їх до проведення занять, консультування учнів, реалізації шкільних ініціатив.	Адміністрація школи та вчителі роблять багато зусиль для інтеграції групи меншин учнів у культуру школи та для успішного їх залучення до позакласної виховної діяльності.
високий	Учні мають самі досягати високих результатів у позакласній виховній діяльності.	Учні, вчителі, батьки, громада роблять внесок в організацію позакласної виховної роботи школи і отримують від цього користь.	Адміністрація школи сприяє створенню демократичних стосунків між усіма учасниками освітнього процесу, розглядаючи їх як партнерів.

Ключова сфера 4. Дисципліна учнів

низький	Адміністрація школи визначає правила та контролює їх виконання.	Адміністрація школи та вчителі знають краще, ніж учні, які правила потрібно встановлювати в школі. Учні мають неухильно дотримуватися правил.	Адміністрація школи не визнає будь-яких причин, які б поставили під сумнів необхідність виконання тих чи інших правил.
початковий	Адміністрація школи визначає правила, стежить за їх виконанням, цікавиться реакцією учнів на встановлені правила.	Учні мають формальну можливість висловлювати свою думку щодо шкільних правил.	У шкільних правилах певним чином враховується різноманітність учнів, інтереси та потреби груп меншин учнів.
середній	Шкільні правила обговорюються і узгоджуються зі шкільним органом учнівського самоврядування.	Учні розглядаються як партнери і беруть участь у допомозі щодо реалізації шкільних правил.	Адміністрація школи проводить консультації з представниками груп меншин учнів.
високий	Кодекс поведінки та шкільні правила розробляються на основі консультацій і переговорів з учнівським органом самоврядування.	Учні відіграють активну роль у виконанні шкільних правил та контролі за їх дотриманням.	Під час розробки шкільних правил забезпечується повна участь меншин.

4 КРОК

Охарактеризувати позакласну виховну роботу школи або один із її аспектів через призму дотримання принципів прав людини та демократії.

Задля цього можна використати метод SWOT-аналізу, який передбачає визначення параметрів, що сприяють/ускладнюють роботу команди, організації. Педагогам при оцінюванні сильних і слабких сторін позакласної виховної роботи школи варто звернути увагу на внутрішній стан речей, а під час розгляду можливостей та загроз необхідно брати до уваги все, що стосується зовнішньої ситуації (розглянути політичні, економічні, суспільні, культурні, технічні та освітні фактори).

Критерії оцінювання	Внутрішнє середовище	
	Strength Сильні сторони	Weaknesses Слабкі сторони
<i>Повага до людської гідності</i>	Цінності демократії та прав людини визначаються в плані виховної роботи школи як ключові засади освітнього процесу.	Цінності демократії та прав людини у практиці позакласної виховної роботи школи досить часто реалізуються формально або ігноруються як учителями, так і учнями.
<i>Рівні можливості</i>	У школі діє орган учнівського самоврядування, який передбачає можливість учнів у прийнятті рішень щодо організації позакласної виховної роботи школи.	Діяльність органу учнівського самоврядування є формальною, адже учні не мають можливості впливати на важливі рішення.
<i>Участь кожного</i>	У школі створюються можливості для участі учнів у різних формах позакласної виховної роботи школи.	Під час планування змісту і форм позакласної виховної роботи школи в першу чергу враховуються потреби та інтереси вчителів, а не учнів.
<i>Повага до різноманіття</i>	Зміст і форми позакласної виховної роботи школи спрямовані на запобігання дискримінації, підтримку рівних можливостей та врахування особливих потреб учнів.	Реалізація принципу поваги до різноманіття здійснюється в школі як зовнішня вимога освітньої стратегії, а не внутрішня потреба розвитку демократичного середовища.
<i>Мирне співіснування</i>	У школі діють шкільні правила для всіх учасників освітнього процесу, які мають на меті сприяти розвитку демократичного шкільного середовища, зокрема запобіганню різним проявам шкільного булінгу та виникненню конфліктних ситуацій між учасниками освітнього процесу.	Шкільні правила розроблені адміністрацією школи та вчителями без участі у цьому процесі учнів.
Критерії оцінювання	Зовнішнє середовище	
	Opportunities Можливості	Threats Загрози
<i>Повага до людської гідності</i>	Використання навчальних ресурсів ОДГ/ОПЛ під час організації різних форм позакласної виховної роботи з учнівськими колективами та лідерами учнівського самоврядування з метою сприяння реалізації цінностей демократії та прав людини у практиці повсякденного шкільного життя.	Недостатній рівень професійної компетентності педагогічних працівників у сфері ОДГ/ОПЛ може стати причиною неефективного впровадження принципів демократії та прав людини в шкільну практику позакласної виховної роботи.
<i>Рівні можливості</i>	Розширити повноваження учнів щодо прийняття рішень, які стосуються важливих питань організації позакласної виховної роботи школи.	Відсутність у лідерів учнівського самоврядування навичок демократичної участі у прийнятті рішень може спричинити інертність учнів у виконанні своїх представницьких функцій.
<i>Участь кожного</i>	Проводити систематичні консультації з лідерами учнівського самоврядування та опитування думки учнів з метою визначення їхніх інтересів та потреб щодо змісту й форм позакласної виховної роботи школи (тематика виховних заходів, гуртків, клубів та ін.).	Потреби та інтереси учнів в організації позакласної виховної діяльності можуть бути не забезпечені через брак відповідних кваліфікованих спеціалістів та інших ресурсів.
<i>Повага до різноманіття</i>	Перейти від практики проведення заходів для звітності до створення наскрізного процесу виховання, орієнтованого на цінності різноманіття учнів.	Прагнення адміністрації школи та вчителів до врахування інтересів різних груп меншин в організації позакласної виховної діяльності може призвести до конфлікту інтересів.
<i>Мирне співіснування</i>	Долучити учнів як суб'єктів освітнього процесу до розроблення шкільних правил.	Неготовність окремих педагогів сприймати учнів як партнерів може спричинити супротив щодо участі учнів у розробленні шкільних правил.

5 КРОК

Визначити перспективні напрямки розвитку позакласної виховної роботи школи або одного із її аспектів з дотриманням принципів прав людини та демократії.

1	· Самоосвіта педагогів-організаторів та класних керівників у сфері ОДГ/ОПЛ
2	· Навчання лідерів учнівського самоврядування технологіям демократичної участі у житті школи та громади
3	· Налагодження партнерських стосунків з різними громадськими організаціями, батьківською спільнотою та місцевою владою
4	· Розвиток навичок мирного вирішення конфліктів в усіх учасників освітнього процесу
5	· Розвиток навичок демократичного прийняття рішень в усіх учасників освітнього процесу

6 КРОК

Запланувати практичні дії (див. дод. 1)

Напрямок розвитку	Права і відповідальність	Активна участь	Повага різноманітності
Дотримання принципів прав людини та демократії у взаємодії «вчитель-учень»			
Планування дій для розвитку	1. Активізувати участь лідерів учнівського самоврядування у прийнятті рішень, які стосуються життєдіяльності школи. 2. Організувати навчання лідерів учнівського самоврядування технологіям демократичної участі у життєдіяльності школи.	1. Налагодити партнерські стосунки з громадськими організаціями, батьківською спільнотою та місцевою владою задля створення умов щодо забезпечення потреб та інтересів учнів в організації позакласної виховної діяльності. 2. Активізувати впровадження в практику позакласної виховної роботи школи партисипативні форми роботи з учнівською молоддю.	1. Проводити систематичні консультації із учнівською спільнотою задля врахування різноманітності інтересів та освітніх потреб учнів в організації позакласної виховної роботи школи. 2. Організувати навчання учнів компетентностям для демократичного громадянства через інтеграцію ОДГ/ОПЛ у різні форми позакласної виховної роботи школи.
Хто їх здійснює	Члени ініціативної групи.		
Зміни або фактори успіху	1. Учні беруть участь у прийнятті важливих рішень щодо організації шкільного життя. 2. Учні володіють навичками демократичної участі у житті школи.	1. Партнери школи беруть участь у створенні умов для забезпечення інтересів та потреб учнів в організації позакласної виховної діяльності. 2. У школі практикується реалізація соціальних проєктів, волонтерська діяльність, робота дискусійних клубів, служби медіації та інших партисипативних форм позакласної виховної діяльності.	1. Зміст та форми позакласної виховної роботи максимально забезпечують потреби та інтереси учнів. 2. Інтеграція ОДГ/ОПЛ у позакласну виховну роботу школи сприяє розвитку в учнів компетентностей для демократичного громадянства.
Час проведення аналізу	1 раз на триместр.		
Хто проводить аналіз	Члени ініціативної групи (на основі вивчення результатів опитування учнів).		
Результати аналізу	Вироблення рекомендацій щодо активізації діяльності учнівського самоврядування та впровадження їх у дію.	Вироблення рекомендацій щодо покращення зовнішніх та внутрішніх партнерських стосунків задля розвитку позакласної виховної роботи школи й упровадження їх у дію.	Вивчення ефективності використання навчальних ресурсів ОДГ/ОПЛ у позакласній виховній роботі школи та визначення перспективних напрямків її розвитку.

7 КРОК

Визначити можливості використання навчально-методичних ресурсів Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для організації позакласної виховної роботи школи з дотриманням принципів прав людини та демократії. (див. фокус 2, 3, 4; дод. 1, 2, 3, 4)

8 КРОК

Реалізувати план дій.

№	Діяльність	Термін виконання	Відповідальні	Примітки
1	Активізувати участь лідерів учнівського самоврядування у прийнятті рішень, які стосуються життєдіяльності школи.	Протягом навчального року.	Директор школи, заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор та інші члени ініціативної групи.	
2	Організувати навчання лідерів учнівського самоврядування технологіям демократичної участі у життєдіяльності школи.	Протягом навчального року.	Педагог-організатор, практичний психолог та інші члени ініціативної групи.	
3	Налагодити партнерські стосунки з громадськими організаціями, батьківською спільнотою та місцевою владою задля створення умов щодо забезпечення потреб та інтересів учнів в організації позакласної виховної діяльності.	Протягом навчального року.	Директор школи, заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор, лідер учнівського самоврядування, голова батьківської ради та інші члени ініціативної групи.	
4	Активізувати впровадження у практику позакласної виховної роботи школи партисипативні форми роботи з учнівською молоддю.	Протягом навчального року.	Заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор, класні керівники, керівники гуртків, лідер учнівського самоврядування, голова батьківської ради та інші члени ініціативної групи.	
5	Проводити систематичні консультації із учнівською спільнотою задля врахування різноманітності інтересів та освітніх потреб учнів в організації позакласної виховної роботи школи.	Протягом навчального року.	Директор школи, заступник директора з виховної роботи, педагог-організатор, класні керівники, лідер учнівського самоврядування, голова батьківської ради, керівники гуртків та інші члени ініціативної групи.	
6	Організувати навчання учнів компетентностям для демократичного громадянства через інтеграцію ОДГ/ОПЛ у різні форми позакласної виховної роботи школи.	Протягом навчального року.	Педагог-організатор, практичний психолог, класні керівники, соціальний педагог, керівники гуртків та інші члени ініціативної групи.	

9 КРОК

Оцінити зміни.

№	Дії для розвитку	Прогнозований результат	Отриманий результат
1	Активізувати участь лідерів учнівського самоврядування у прийнятті рішень, які стосуються життєдіяльності школи.	Учні беруть участь у прийнятті важливих рішень щодо організації шкільного життя.	
2	Організувати навчання лідерів учнівського самоврядування технологіям демократичної участі у життєдіяльності школи.	Учні володіють навичками демократичної участі у житті школи.	
3	Налагодити партнерські стосунки з громадськими організаціями, батьківською спільнотою та місцевою владою задля створення умов щодо забезпечення потреб та інтересів учнів в організації позакласної виховної діяльності.	Партнери школи беруть участь у створенні умов для забезпечення інтересів та потреб учнів в організації позакласної виховної діяльності.	

4	Активізувати впровадження в практику позакласної виховної роботи школи партисипативні форми роботи з учнівською молоддю.	В школі практикується реалізація соціальних проектів, волонтерська діяльність, робота дискусійних клубів, служби медіації та інші партисипативні форми позакласної виховної діяльності.
5	Проводити систематичні консультації із учнівською спільнотою задля врахування різноманітності інтересів та освітніх потреб учнів в організації позакласної виховної роботи школи.	Зміст та форми позакласної виховної роботи максимально забезпечують потреби та інтереси учнів.
6	Організувати навчання учнів компетентностям для демократичного громадянства через інтеграцію ОДГ/ОПЛ у різні форми позакласної виховної роботи школи.	Інтеграція ОДГ/ОПЛ у позакласну виховну роботу школи сприяє розвитку в учнів компетентностей для демократичного громадянства.

10 КРОК

Запланувати наступні кроки. (див. 1 крок)

Питання для самоконтролю

РОЗГЛЯДАЄМО КЛЮЧОВІ ПИТАННЯ ОДГ/ОПЛ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ШКОЛИ

1. Які компетентності необхідні громадянам для демократичної участі в житті суспільства? Яким чином позакласна виховна робота школи може посприяти у набутті їх учнями?
2. Які цілі ОДГ/ОПЛ? Яким чином можна їх реалізувати у позакласній виховній роботі школи?
3. Що означають ключові поняття ОДГ/ОПЛ? Як їх можна інтегрувати у зміст позакласної виховної роботи школи?
4. У чому полягає зв'язок між конструктивістським навчанням і ОДГ/ОПЛ? Які підходи до реалізації ОДГ/ОПЛ у позакласній виховній роботі школи є найбільш ефективними?
5. Чому в ОДГ/ОПЛ важливе місце приділяється загальношкільному підходу? Яке місце займає позакласна виховна робота школи у формуванні компетентностей для демократичного громадянства?
6. Яким чином педагоги-організатори та класні керівники можуть здійснювати ОДГ/ОПЛ, підтримувати, оцінювати учнів у процесі цього навчання?

ФОКУС I: Реалізуємо загальношкільний підхід

Життя в Новій українській школі буде організовано за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей.

Концепція Нової української школи

Загальношкільний підхід щодо формування громадянських компетентностей: організація життєдіяльності школи на засадах партнерства між усіма учасниками освітнього процесу та дотримання принципів демократії й прав людини в освітньому процесі.

ПРО

розвиток демократичного освітнього простору школи

ЧЕРЕЗ

використання навчально-методичних ресурсів ОДГ/ОПЛ

ДЛЯ

формування компетентностей для демократичного громадянства

РОЗВИТОК ДЕМОКРАТИЧНОГО ОСВІТЬОГО ПРОСТОРУ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ОДГ/ОПЛ У ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

Ключові сфери демократичного врядування в школі	Правові документи та навчально-методичні ресурси ОДГ/ОПЛ	Компетентність у трьох ключових сферах демократії та прав людини*
<p>Врядування, лідерство, управління і відповідальність перед громадою</p> <p>Ціннісно-орієнтована освіта</p> <p>Співпраця, комунікація та участь: конкурентоспроможність і самовизначення школи</p> <p>Дисципліна учнів</p>	<p>Правові документи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Конвенція для захисту Ваших прав і свобод (права людини). - Конвенція про права дитини. - Європейська соціальна хартія. - Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті. - Хартія Ради Європи з ОДГ/ОПЛ. - Рамки компетентностей для культури демократії (Рада Європи). <p>Матеріали з ОДГ/ОПЛ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Демократичне врядування в школах. - Як усі вчителі можуть сприяти впровадженню освіти з громадянства та прав людини: Рамка з розвитку компетентностей. - Стратегічна підтримка суб'єктів прийняття рішень. Посібник з питань політики в галузі освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. - Посібник з питань забезпечення якості освіти з питань ОДГ/ОПЛ. - Партнерство школи-громади-університету задля сталої демократії. Освіта для демократичного громадянства в Європі та Сполучених Штатах Америки. - Серія посібників з ОДГ/ОПЛ «Живемо в демократії». 	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Компетентні у політичному аналізі та судженнях. Уміння аналізувати і обговорювати політичні події, проблеми і спірні питання так само, як питання економіки і соціального розвитку, беручи до уваги їх зміст і значення. - Компетентні у використанні методів. Оволодіння вміннями та навичками роботи з інформацією і комунікацією та здатність застосовувати найдієвіші методи для участі в політичному житті. - Компетентні у прийнятті демократичних рішень та дій. Вміння презентувати та доводити свої думки, переконання та інтереси перед аудиторією. Вміння вести переговори та йти на компроміс. Визначення своїх можливостей у політичній участі і вміння вибирати правильний напрямок дій.

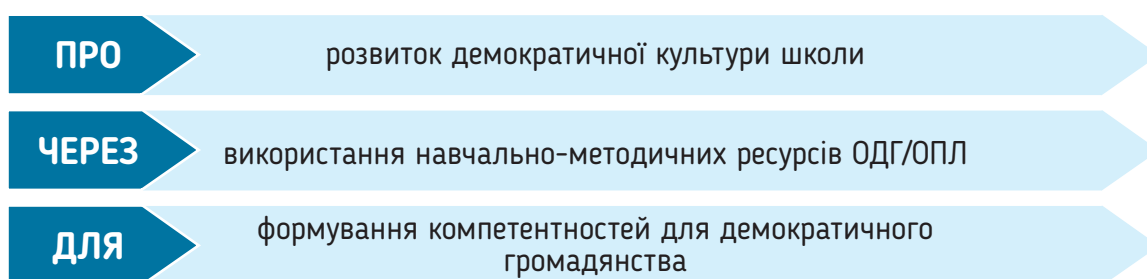
* Складові компетентності у трьох ключових сферах демократії та прав людини визначені у I томі «Навчаємо демократії» посібників Ради Європи із серії «Живемо в демократії».

ФОКУС II: Реалізуємо наскрізний підхід

Місія Нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками.

Концепція Нової української школи

Наскрізний підхід щодо формування громадянських компетентностей: організація наскрізного процесу виховання на засадах поваги до прав людини, орієнтованого на формування демократичних цінностей в усіх учасників освітнього процесу.

Форми позакласної виховної роботи: класні години, тематичні заходи.

РОЗВИТОК ДЕМОКРАТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ОДГ/ОПЛ В ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

Основні змістові напрямки*	Ресурси ОДГ/ОПЛ	Основні принципи демократичної культури школи**
Формування ціннісного ставлення особистості до себе	<p>Том 2: розділ 1 «Ідентичність. Я у своїй громаді»; розділ 2 «Різноманітність та плюралізм. Вдома в Європі».</p> <p>Том 3: розділ 1 «Стереотипи та упередження. Що таке ідентичність? Як я переконаю інших, як вони мене сприймають?»</p> <p>Том 5: блок 1 «У мене є ім'я – у нас є школа»; блок 2 «Імена – це набагато більше!»; блок 7 «Чи те, що я хочу, є також тим, що мені потрібно?»</p> <p>Том 6: глава 1 «Створення атмосфери у класі»; глава 2 «Пояснення цінностей»; глава 4 «Сприйняття інших».</p>	<p>Учні:</p> <p>можуть висловлювати свої інтереси і погляди з почуттям упевненості й самоповаги;</p> <p>ставляться один до одного із взаємною повагою, в тому числі емпатією, тобто бажанням і готовністю до співпереживання;</p>
Формування ціннісного ставлення особистості до суспільства і держави	<p>Том 2: розділ 5 «Правила та закон. Основи життя разом»; розділ 6 «Сила та влада. Я – бос! Це так?»</p> <p>Том 3: розділ 5 «Права, свободи та відповідальність. Які наші права та як вони захищені?»; розділ 9 «Уряд і політика. Як потрібно управляти суспільством?»</p> <p>Том 5: блок 9 «Чому ми повинні дотримуватися правил?»</p> <p>Том 6: глава 6 «Розуміння політичної філософії»; глава 7 «Участь у політиці».</p>	<p>можуть врегулювати конфлікт ненасильницькими засобами, тобто прислухаються один до одного, проводять переговори і приходять до компромісу;</p>

Формування ціннісного ставлення особистості до сім'ї, родини, людей	Том 2: розділ 3 «Рівноправність. Меншини та більшість». Том 3: розділ 2 «Рівноправність. Чи є ти більш рівноправним, ніж я?»; розділ 3 «Різноманітність та плюралізм. Як люди можуть жити разом у мирі?»; розділ 4 «Конфлікт. Що робити, якщо ми не згодні?» Том 6: глава 4 «Сприйняття інших»; глава 5 «Щоб справедливість працювала».	вчаться сприймати встановлену організаційну структуру, яка одночасно і захищає, й обмежує їхні особисті права та свободи; розуміють політику як практичне зусилля, націлене на вирішення важливих проблем, що вимагають уваги;
Формування ціннісного ставлення особистості до природи	Том 2: розділ 7 «Відповідальність. Я – за екологію...моя школа також». Том 3: розділ 6 «Відповідальність. Яку відповідальність несуть люди?» Том 6: глава 2 «Пояснення цінностей»; глава 7 «Участь у політиці».	беруть участь у процесі виборів представників і в ухваленні рішення;
Формування ціннісного ставлення особистості до праці	Том 2: розділ 9 «ЗМІ. Медіа в дії: я б зробив це, якби міг!» Том 3: розділ 6 «Відповідальність. Яку відповідальність несуть люди?» Том 5: блок 3 «Ми – чарівники!»	приймають відповідальність за свої рішення і вибір;
Формування ціннісного ставлення особистості до мистецтва	Том 5: блок 4 «Наші права – наш скарб!»; блок 6 «Права дітей – витвір мистецтва!»	обізнані, що коли рішення приймаються кимось іншим, то, ймовірно, результат буде незадовільним
Превентивне виховання	Том 2: розділ 4 «Конфлікт. Правила дозволяють вирішувати конфлікти»; розділ 8 «Права та свободи. Для тебе? Для інших?» Том 3: розділ 8 «Правила та закон. Яких правил потребує суспільство?» Том 5: блок 5 «Ми встановлюємо правила для нашого класу»; блок 8 «Права дітей – ретельно досліджені». Том 6: глава 2 «Пояснення цінностей»; глава 3 «Знайомство з правами людини»; глава 4 «Сприйняття інших»; глава 5 «Щоб справедливість працювала»; глава 8 «Вирішення конфліктів».	
Сприяння творчому розвитку особистості	Том 2: інструменти для учнів.	

* Перелік основних змістових напрямків позакласної виховної роботи є орієнтовним.

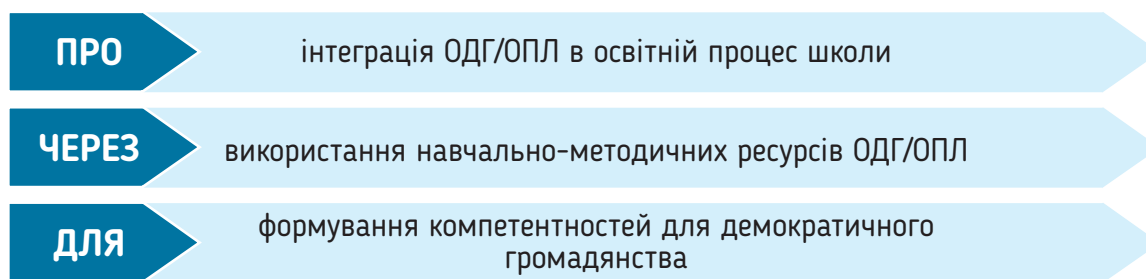
** Основні принципи демократичної культури школи визначені у I томі «Навчаємо демократії» посібників Ради Європи із серії «Живемо в демократії».

ФОКУС III: Реалізуємо компетентнісний підхід

**Потужну державу і конкурентну економіку
забезпечить спільнота творчих людей,
відповідальних громадян, активних і підприємливих.
Саме таких повинна готувати середня школа України.**

Концепція Нової української школи

Компетентнісний підхід щодо формування громадянських компетентностей: організація освітнього процесу задля набуття здобувачами освіти динамічної комбінації знань, особистих та соціальних навичок, цінностей та ставлень, що дозволяють людині активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства.

Форми позакласної виховної роботи: дискусійні клуби.

ІНТЕГРАЦІЯ ОДГ/ОПЛ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ШКОЛИ ЧЕРЕЗ ПОЗАКЛАСНУ ВИХОВНУ РОБОТУ

Основні напрями участі молоді в місцевому та регіональному житті*	Ресурси ОДГ/ОПЛ	Рамки Ради Європи компетентностей для культури демократії**
Політика відносно спорту, дозвілля і суспільного життя	Том 3: розділ 5 «Права, свободи та відповідальність». Том 4: розділ 3 «Різноманітність та плюралізм»; розділ 5 «Правила та закон»; розділ 8 «Свобода».	Цінності: повага до людської гідності та прав людини; визнання цінності культурного багатоманіття; визнання цінності демократії, справедливості, рівності і верховенства права. Ставлення: відкритість до інших культур, переконань та світогляду інших людей; повага; громадянська свідомість; відповідальність; упевненість у собі; прийняття невизначеності. Навички та вміння: навички автономного навчання; аналітичне і критичне мислення; вміння слухати та спостерігати; емпатія; гнучкість та вміння адаптуватися; лінгвістичні, комунікативні навички та багатоманітність; навички співпраці; навички вирішення конфліктів.
Політика підтримки зайнятості молоді і боротьби з безробіттям	Том 3: розділ 5 «Права, свободи та відповідальність». Том 4: розділ 1 «Ідентичність. Вибір»; розділ 6 «Уряд і політика».	
Міське і життєве середовище, житлова політика і транспорт	Том 3: розділ 5 «Права, свободи та відповідальність». Том 4: розділ 2 «Відповідальність»; розділ 3 «Різноманітність та плюралізм»; розділ 6 «Уряд і політика»; розділ 8 «Свобода».	
Політика освіти і професійної підготовки, що сприяє участі молоді в житті суспільства	Том 3: розділ 4 «Конфлікт»; розділ 7 «Шкільна газета»; розділ 9 «Уряд і політика». Том 4: розділ 1 «Ідентичність. Вибір»; розділ 2 «Відповідальність»; розділ 3 «Різноманітність та плюралізм»; розділ 4 «Конфлікт»; розділ 6 «Уряд і політика».	
Політика мобільності і обмінів	Том 4: розділ 1 «Ідентичність. Вибір»; розділ 8 «Свобода».	
Політика охорони здоров'я	Том 3: розділ 5 «Права, свободи та відповідальність». Том 4: розділ 6 «Уряд і політика».	

Політика гендерної рівності	Том 3: розділ 1 «Ідентичність»; розділ 2 «Рівноправність»; розділ 3 «Різноманітність та плюралізм»; розділ 4 «Конфлікт». Том 4: розділ 2 «Відповідальність»; розділ 7 «Рівність».	Знання та їх критичне розуміння: <ul style="list-style-type: none">• знання самого себе та критична самооцінка;• знання та критичне розуміння мови й особливостей спілкування;• знання та критичне розуміння світу.
Спеціальна політика для сільської місцевості	Том 3: розділ 5 «Права, свободи та відповідальність». Том 4: розділ 1 «Ідентичність. Вибір»; розділ 2 «Відповідальність»; розділ 3 «Різноманітність та плюралізм»; розділ 4 «Конфлікт»; розділ 6 «Уряд і політика».	
Політика доступу до культури	Том 4: розділ 6 «Уряд і політика»; розділ 9 «ЗМІ».	
Політика сталого розвитку та охорони навколишнього середовища	Том 3: розділ 5 «Права, свободи та відповідальність». Том 4: розділ 2 «Відповідальність»; розділ 4 «Конфлікт»; розділ 6 «Уряд і політика».	
Політика боротьби з насильством і злочинністю	Том 3: розділ 4 «Конфлікт»; розділ 5 «Права, свободи та відповідальність»; Розділ 8 «Правила та закон». Том 4: розділ 2 «Відповідальність»; розділ 6 «Уряд і політика»; розділ 7 «Рівність».	
Антидискримінаційна політика	Том 3: розділ 1 «Ідентичність»; розділ 2 «Рівноправність»; розділ 3 «Різноманітність та плюралізм»; розділ 4 «Конфлікт». Том 4: розділ 2 «Відповідальність»; розділ 6 «Уряд і політика»; розділ 7 «Рівність».	
Політика відносно статевого життя	Том 3: розділ 1 «Ідентичність»; розділ 2 «Рівноправність»; розділ 3 «Різноманітність та плюралізм». Том 4: розділ 2 «Відповідальність»; розділ 6 «Уряд і політика»; розділ 7 «Рівність».	
Політика доступу до прав і закону	Том 3: розділ 4 «Конфлікт»; розділ 5 «Права, свободи та відповідальність»; розділ 9 «Уряд та політика». Том 4: розділ 2 «Відповідальність»; розділ 3 «Різноманітність та плюралізм»; розділ 5 «Правила та закон»; розділ 6 «Уряд і політика»; розділ 7 «Рівність»; розділ 8 «Свобода»; розділ 9 «ЗМІ».	

* Основні напрямки участі молоді в місцевому та регіональному житті визначені у відповідності до Європейської хартії про участь молоді в місцевому та регіональному житті.

** Рамки компетентностей для культури демократії визначені в посібнику «Компетентності для культури демократії: Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві».

щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» у позакласній виховній роботі закладів загальної середньої освіти

ФОКУС IV: Реалізуємо діяльнісний підхід

Нова українська школа буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства.

Концепція Нової української школи

Діяльнісний підхід щодо формування громадянських компетентностей: створення умов для набуття досвіду демократичної партисипації на основі практики усвідомленої та поінформованої участі усіх учасників освітнього процесу в життєдіяльності школи.

ПРО

розвиток демократичного врядування в школі

ЧЕРЕЗ

використання навчально-методичних ресурсів ОДГ/ОПЛ

ДЛЯ

формування компетентностей для демократичного громадянства

Форми позакласної виховної роботи: шкільний учнівський парламент.

РОЗВИТОК ДЕМОКРАТИЧНОГО ВРЯДУВАННЯ В ШКОЛІ ЗАСОБАМИ ОДГ/ОПЛ В ПОЗАКЛАСНІЙ ВИХОВНІЙ РОБОТІ

Назви центрів шкільного парламенту	Основні напрямки діяльності шкільного парламенту *	Ресурси ОДГ/ОПЛ	Основні риси активних громадян**
Представницький	Представлення і захист прав та інтересів учнів у шкільній раді, координація зовнішніх зв'язків з місцевою владою та громадськістю.	Том 2: розділ 1 «Ідентичність. Я у своїй громаді»; розділ 6 «Сила та влада: Я – бос! Це так?» Том 3: розділ 9 «Уряди та політика. Як потрібно керувати суспільством?» Том 6: глава 2 «Пояснення цінностей».	Громадяни: усвідомлюють власні громадянські права та обов'язки;
Правозахисний	Координація участі учнів у розробленні та реалізації шкільних правил.	Том 2: розділ 3 «Меншини та більшість»; розділ 5 «Правила та закон. Основи життя разом»; розділ 8 «Права та свободи. Для тебе? Для інших?» Том 3: розділ 1 «Стереотипи та упередження. Що таке ідентичність? Як я переконую інших, як вони сприймають мене?»; розділ 2 «Рівноправність. Чи є ти більш рівноправним, ніж я?»; розділ 3 «Різноманітність та плюралізм. Як люди можуть жити разом у мирі?»; розділ 5 «Права, свободи та відповідальність. Які наші права та як вони захищені?»; розділ 8 «Правила та закон. Яких правил потребує суспільство?»	поінформовані щодо соціального та політичного стану у світі; підключаються про благополуччя інших людей;

		<p>Том 5: блок 7 «Чи те, що я хочу, є також тим, що мені потрібно?»; блок 8 «Права дітей – ретельно досліджені»; блок 9 «Чому ми повинні дотримуватися правил?»</p> <p>Том 6: глава 1 «Створення атмосфери у класі»; глава 3 «Знайомство з правами людини»; глава 4 «Сприйняття інших».</p>	логічно висловлюють власну думку;
Інформаційний	Координація інформування про різні аспекти життєдіяльності школи з позиції учнів.	<p>Том 2: розділ 9 «ЗМІ: Медіа в дії: я б зробив це, якби міг!»</p> <p>Том 3: розділ 7 «Шкільна газета. Вивчаємо ЗМІ через створення ЗМІ».</p> <p>Том 4: розділ 9 «ЗМІ: участь у демократії через ЗМІ».</p>	здатні впливати на світові процеси;
Організаторський	Координація участі учнів в організації та проведенні шкільних заходів.	Том 2: інструменти для учнів.	активно беруть участь у житті суспільства;
Вирішення конфліктів	Координація роботи шкільної служби медіації для учнів.	<p>Том 3: розділ 4 «Конфлікт – Правила дозволяють вирішувати конфлікти».</p> <p>Том 4: розділ 4 «Конфлікт: Що робити, якщо ми не згодні?»</p> <p>Том 5: блок 5 «Ми встановлюємо правила для нашого класу».</p> <p>Том 6: глава 8 «Вирішення конфліктів».</p>	відповідальні за свою громадянську позицію.
Шефський	Координація реалізації учнівських соціальних проектів, волонтерської діяльності.	<p>Том 2: розділ 7 «Відповідальність: Я – за екологію... Моя школа також!»</p> <p>Том 3: розділ 5 «Відповідальність. Яку відповідальність несуть люди?»</p> <p>Том 6: глава 7 «Участь у політиці».</p>	

* Перелік основних напрямків діяльності шкільного парламенту є орієнтовним.

** Перелік основних рис активних громадян визначений у посібнику «Освіта для демократичного громадянства: посібник для підготовки вчителів з питань ОДГ/ОПЛ».

ФОКУС V: Реалізуємо підхід «навчання на прикладі»

Ключовим виховним елементом стане приклад учителя, який покликаний зацікавити дитину.

Концепція Нової української школи

Вплив моделі громадянської компетентності вчителя на формування громадянських компетентностей учнів: педагог виступає експертом, який через власну діяльність, що розглядається як інтеграція знань, умінь та навичок, цінностей та поглядів, пояснює учням зміст демократичних концепцій та цінностей, сприяє розвитку партисипативних умінь та навичок, створює умови, завдяки яким учні мають можливість отримати досвід демократичної участі у житті школи та громади.

ПРО

професійний та особистісний саморозвиток учителя

ЧЕРЕЗ

використання навчально-методичних ресурсів ОДГ/ОПЛ

ДЛЯ

формування компетентностей для демократичного громадянства

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ У СФЕРІ ОДГ/ОПЛ

№	Основні вміння і навички, необхідні під час викладання ОДГ/ОПЛ	Ресурси ОДГ/ОПЛ*	Професійна етика викладача ОДГ/ОПЛ **
1	Переконливість	Том 1. Том 2: «Концептуальні рамки посібника». Том 3: «Концептуальна структура посібника: ключові поняття». Том 4: «Вступ», «Інтерактивний конструктивістський підхід до навчання ОДГ/ОПЛ». Том 5: частина 2 «Додаткова інформація». «Демократичне врядування в школі».	Принципи: відсутності впливу; спірного обговорення; надання можливості учням відстоювати свої інтереси.
2	Критичне мислення й аргументування		
3	Активність у вирішенні проблем		
4	Партнерство у прийнятті рішень		
5	Міжкультурні навички		
6	Організація досліджень		
7	Політичні дії		
8	Оцінювання		

* Кожен розділ II-VI посібників РЕ з ОДГ/ОПЛ має методичні рекомендації для вчителя у відповідності до 9 ключових понять ОДГ/ОПЛ.

** Принципи професійної етики викладача ОДГ/ОПЛ визначені у I томі «Навчаємо демократії» посібників Ради Європи із серії «Живемо в демократії».

ДОДАТКИ

Додаток 1 «Вересневі правила»

Мета: сприяти поінформованій та усвідомленій участі усіх учасників освітнього процесу в співуправлінні закладом загальної середньої освіти на основі демократичних принципів прийняття рішень.

Завдання:

1. Долучити до розроблення та реалізації шкільних правил усіх учасників освітнього процесу, зокрема учнів, учителів та батьків.
2. Врахувати в шкільних правилах права та обов'язки усіх учасників освітнього процесу.
3. Створити умови для формування в учасників освітнього процесу компетентностей для демократичного громадянства.

Цільова група: учні, вчителі, батьки.

Ресурси ОДГ/ОПЛ:

- **Том 1.**
- **Том 2:** розділ 4 «Конфлікт: Правила дозволяють вирішувати конфлікти», розділ 5 «Правила та закон: основи життя разом».
- **Том 3:** розділ 4 «Конфлікт: Що робити, якщо ми не згодні?»
- **Том 4:** розділ 2 «Відповідальність».
- **Том 5:** блок 5 «Ми встановлюємо правила для нашого класу», блок 9 «Чому ми повинні дотримуватися правил?»
- **Том 6:** глава 1, вправа «Права, обов'язки та правила у класі», глава 8, вправи «Рішення, коли виграють обидві сторони», «Структурний підхід до вирішення конфліктів», «Конфлікти у сім'ї та з ровесниками», «Мозковий штурм щодо конфліктів та миру».
- «Демократичне врядування в школі».

РОЗРОБЛЯЄМО «ВЕРЕСНЕВІ ПРАВИЛА»

Сфера діяльності	Права та відповідальність	Активна участь	Цінні розбіжності
Вжити дії для розвитку	Відобразити в шкільних правилах права та обов'язки усіх учасників освітнього процесу.	Долучити до участі у розробленні шкільних правил усіх учасників освітнього процесу.	Врахувати інтереси меншин при розробленні шкільних правил.
Хто їх вживає?	Учні, вчителі, батьки, адміністрація школи.		
Міри/показники успіху	Шкільні правила відображають права і обов'язки усіх учасників освітнього процесу.	Учасники освітнього процесу отримують досвід усвідомленої та поінформованої участі в співуправлінні школою на основі демократичних принципів прийняття рішень.	У шкільних правилах враховані інтереси меншин.
Коли переглянути?	1. Поточний аналіз 1 раз на триместр. 2. Підсумковий аналіз у кінці навчального року. 3. Розгляд окремих питань відповідно до певних потреб.		
Хто їх переглядає? Як?	Учні, вчителі та батьки в ході роботи робочих груп та під час спільних зборів представників учасників освітнього процесу. Спосіб аналізу: спостереження, опитування, порівняння якісних та кількісних показників порушень шкільних правил і виникнення конфліктних ситуацій.		
Результат перегляду (Опис наступних кроків)	Переглянути окремі положення шкільних правил, за потреби внести зміни.	Проаналізувати ефективність участі усіх учасників освітнього процесу в розробленні та реалізації шкільних правил, вжити заходів щодо покращення роботи робочих груп.	За потреби винести на обговорення питання, пов'язані з урахуванням інтересів меншин з подальшим прийняттям певних рішень.

РЕАЛІЗУЄМО «ВЕРЕСНЕВІ ПРАВИЛА»

Місяць	Діяльність
Серпень	Спільні збори представників усіх учасників освітнього процесу Порядок денний: 1. Ознайомлення з основними нормативно-законодавчими документами в галузі освіти. Фокус: шкільні правила. 2. Постановка проблеми, створення робочих груп, складання плану дій з питання розробки шкільних правил.
Серпень	Організація роботи робочих груп учнів, учителів, батьків з питання розробки шкільних правил Визначення: цілі, прогнозований результат, завдання, план дій, розподіл доручень.
Вересень	Робота робочих груп 1. Аналіз стану дотримання шкільних правил у закладі загальної середньої освіти шляхом опитування, анкетування, аналізу якісних та кількісних показників порушень шкільних правил за попередній навчальний рік. 2. Збір пропозицій для шкільних правил.
Вересень	Засідання робочих груп Порядок денний: 1. Аналіз стану дотримання шкільних правил в закладі загальної середньої освіти. 2. Обговорення пропозицій для шкільних правил. 3. Вироблення остаточних пропозицій щодо створення шкільних правил та шляхів їх реалізації.
Вересень	Спільні збори представників усіх учасників освітнього процесу Порядок денний: 1. Аналіз стану дотримання шкільних правил у закладі загальної середньої освіти. 2. Обговорення пропозицій робочих груп щодо шкільних правил. 3. Розроблення та затвердження «Вересневих правил».
Вересень	Робота робочих груп Інформування учнів, батьків та вчителів про: – «Вересневі правила», основну їх мету і завдання реалізації; – права і обов'язки кожного учасника освітнього процесу та їх особисту відповідальність щодо реалізації шкільних правил; – про форми контролю за дотриманням шкільних правил.
Жовтень – травень	Упровадження учасниками освітнього процесу «Вересневих правил» у дію
Жовтень – травень	Робота робочих груп 1. Аналіз стану дотримання шкільних правил у закладі загальної середньої освіти шляхом опитування, анкетування, аналізу якісних та кількісних показників порушень шкільних правил, виникнення конфліктних ситуацій. 2. Збір пропозицій.
Листопад, січень, березень, травень	Засідання робочих груп Порядок денний: 1. Аналіз стану дотримання шкільних правил у закладі загальної середньої освіти. 2. Обговорення пропозицій. 3. Вироблення рішень. 4. Вирішення конфліктних ситуацій.
Січень – травень	Спільні збори представників усіх учасників освітнього процесу Порядок денний: 1. Аналіз стану дотримання шкільних правил у закладі загальної середньої освіти. 2. Обговорення пропозицій. 3. Вироблення рішень. 4. Вирішення конфліктних ситуацій.
Протягом року	Робота робочих груп 1. Проведення моніторингової роботи щодо дотримання шкільних правил. 2. Проведення просвітницької роботи з питання дотримання шкільних правил. 3. Проведення практичного навчання з використанням ресурсів ОДГ/ОПЛ для оволодіння навичками мирного вирішення конфліктів. 4. Інформування всіх учасників освітнього процесу з питань впровадження «Вересневих правил».

«Соціальний проект «Я – за екологію... Моя школа також!»

Мета проекту: навчити учнів брати екологічну відповідальність за життєвий простір.

Завдання проекту:

- навчити учнів поетапно вирішувати проблему створення екологічно безпечного життєвого простору завдяки організації сортування сміття у школі;
- навчити учнів працювати в команді для досягнення спільної цілі, розподіляти обов'язки між учасниками проекту, планувати власну діяльність;
- навчити учнів залучати до вирішення проблеми створення екологічно безпечного життєвого простору різні категорії місцевого населення та налагоджувати контакти з організаціями, які зацікавлені у вирішенні проблеми.

Очікувані результати:

- учасники проекту будуть обізнані з нормативно-правовими документами в галузі захисту навколишнього середовища;
- учасники проекту сприйматимуть сортування сміття як необхідну умову покращення екологічної ситуації, зокрема певної місцевості;
- учасники проекту будуть готові до захисту свого права на безпечне навколишнє середовище;
- учасники проекту розвинуть навички активної участі в громадському житті, співпраці з громадськістю та органами місцевої влади, реалізації корисних суспільних справ.

Учасники проекту: учні 8-11 класів, учителі, місцеві жителі, представники екологічних організацій, органів влади.

Термін виконання: 2-3 місяці.

Методи реалізації: дослідження в мережі Інтернет, проведення інтерв'ю та опитувань, групова презентація, пленарна дискусія, пошукова робота, спостереження, групова співпраця, практична робота, написання газетних статей, ведення дебатів.

Ресурси: навчально-методичний комплект ради Європи з ОДГ/ОПЛ.

Умови реалізації:

- створити ініціативну екогрупу;
- залучити громадськість, органи державної влади, ЗМІ, екологічні служби;
- завчасно домовитись про допомогу комунального господарства.

Ресурси: урни для роздільного сортування сміття, папір для листівок, плакатів, канцтовари.

ОПИС ДІЯЛЬНОСТІ

Етап проекту	Діяльність	Ресурси ОДГ/ОПЛ
Підготовчий	<ul style="list-style-type: none"> - Узгодити питання про проектну діяльність з адміністрацією закладу загальної середньої освіти, вчителями, які можуть надати допомогу під час розв'язання навчальних завдань проекту; - сформувати екогрупу учасників проекту; - провести першу організаційну зустріч для ознайомлення з темою проекту; - визначити мету, завдання, час, засоби здійснення проекту та необхідні ресурси; - спланувати діяльність з урахуванням плану роботи закладу загальної середньої освіти. 	<p>Том 1, частина 3, розділ 2: інструмент 15 «Проведення дебатів».</p> <p>Том 2, розділ 7, урок 1 «Відповідальність».</p> <p>Том 3, розділ 5, урок 3 «Права та відповідальність».</p> <p>Том 6, глава 7, вправи: «Плановий проект», «Ми та світ».</p>
Збір необхідної інформації	<ul style="list-style-type: none"> - Обговорити й обрати методи дослідження та пошуку інформації; - визначити вимоги до сортування сміття у школі; - визначити можливі шляхи подальшої утилізації сортованого сміття; - обґрунтувати необхідність сортування сміття; - узгодити питання, пов'язані з реалізацією проекту, з органами місцевої влади для отримання необхідної допомоги та дозволів; - пошук інформації про права і відповідальність громадян щодо сортування сміття. 	<p>Том 1, частина 3, розділ 2: інструмент 4 «Дослідження у бібліотеці»;</p> <ul style="list-style-type: none"> • інструмент 5 «Дослідження в мережі Інтернет»; • інструмент 6 «Проведення інтерв'ю та опитувань». <p>Том 2, розділ 7, урок 2 «Школа – це життя: живемо екологічно?»</p>
Визначення напрямків діяльності	<ul style="list-style-type: none"> - Узагальнити зібраний матеріал, систематизувати та проаналізувати отриману інформацію; - визначити найефективніші шляхи вирішення проблеми; - спланувати діяльність для вирішення проблеми, прогнозувати наслідки діяльності, розподілити завдання; - визначити необхідний час для виконання спланованих завдань; - визначити ефективні шляхи взаємодії з представниками ЗМІ, влади; - спланувати бюджет проекту, необхідні ресурси; - випустити листівки, буклети, плакати із закликом щодо підтримки запланованої діяльності членами територіальної громади; - узгодити питання, пов'язані з реалізацією проекту, з органами місцевої влади, комунальними службами, екологічними організаціями з метою отримання допомоги. 	<p>Том 1, частина 3, розділ 2: інструмент 8 «Ментальна карта».</p> <p>Том 2, розділ 7, урок 3 «Як нам стати відповідальними?»</p>
Реалізація мети та завдань проекту	<ul style="list-style-type: none"> - Проведення консультації з екологічними організаціями та комунальними службами; - пошук урн для сортування сміття; - проведення кампанії щодо інформування про реалізацію проекту, публікації статей у ЗМІ; - організація співпраці з комунальними службами та екологічними організаціями; - залучення учасників освітнього процесу до роздільного сортування сміття. 	<p>Том 1, частина 3, розділ 2: інструмент 7 «Інтерпретація зображень»;</p> <ul style="list-style-type: none"> • інструмент 9 «Створення плаката»; • інструмент 13 «Написання газетних статей». <p>Том 3, розділ 7 «Шкільна газета».</p>
Презентація та оцінювання результатів проекту	<ul style="list-style-type: none"> - Обробка й оформлення результатів проекту (створення демонстраційного стенду, мультимедійної презентації); - представлення результатів роботи екогрупи на учнівських зборах, конференції, семінарі вчителів, батьківських зборах; - поширення в пресі інформації про проведену роботу; - дослідження громадської думки про актуальність і доцільність здійсненого проекту; - оцінювання результатів за наслідками реалізованої мети та завдань; - узагальнення отриманого досвіду, визначення сильних та слабких сторін роботи; - визначення можливостей подальшого розвитку проектної діяльності. 	<p>Том 1, частина 3, розділ 2: інструмент 10 «Організація виставок»;</p> <ul style="list-style-type: none"> • інструмент 11 «Підготовка і виголошення промови»; • інструмент 12 «Підготовка презентацій на кодоскопі або у програмі PowerPoint». <p>Том 2, розділ 7, урок 4 «Як ми це робили – які наші плани?»</p>

«Школа дієвої демократії для лідерів класних колективів «ДЕМОКРАТ і Я»

Мета: формування дієвих шкільних органів учнівського самоврядування.

Завдання:

- формування в учнів компетентностей для демократичного громадянства;
- набуття учнями практики демократичної участі у житті класних спільнот, школи та громади;
- розвиток у закладах загальної середньої освіти демократичного освітнього середовища.

Цільова група: лідери класних колективів.

Термін проведення: протягом навчального року.

Форма роботи школи: серія тренінгових занять.

Умови реалізації:

- 1 заняття – 1 ключове поняття ОДГ/ОПЛ;
- 1 представник від кожного класу – лідер класного колективу;
- 1 заняття протягом місяця;
- 1 місяць – 1 демократична практика, реалізована класними колективами.

Навчальні ресурси: навчально-методичний комплект Ради Європи з ОДГ/ОПЛ.

Координатор: педагог-організатор.

Стейкхолдери у проведенні навчальних занять та реалізації демократичних практик: класні керівники, практичний психолог, соціальний педагог, керівники гуртків, батьки, вчителі-предметники та інші учасники освітнього процесу.

Організація: робота школи може бути організована в рамках факультативної чи гурткової роботи.

ДІЯЛЬНІСНА МОДЕЛЬ РІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЦИКЛУ:

ПЛАН НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ ЛІДЕРІВ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

№	Термін	Ключове поняття ОДГ/ОПЛ	Цілі заняття	Ресурси ОДГ/ОПЛ	Демократичні практики у класних спільнотах
1	Вересень	Ідентичність	Сприяти реалізації принципу дитиноцентризму.	Том 2 , розділ 1 «Ідентичність: Я у своїй громаді».	Створення гербу класної спільноти «Це ми і це наш герб».
2	Жовтень	Правила та закон	Сприяти розвитку демократичної атмосфери.	Том 2 , розділ 4 «Конфлікт - Правила дозволяють вирішувати конфлікти».	Вироблення спільних правил класної спільноти «Кодекс правил класного колективу».
3	Листопад	Права та свободи	Сприяти створенню умов для практики взаємин на основі поваги до прав людини.	Том 5 , блок 6 «Права дітей - витвір мистецтва!».	Створення класної виставки «Права дітей - витвір мистецтва».
4	Грудень	Конфлікт	Сприяти створенню можливостей для конструктивного діалогу.	Том 3 , розділ 4 «Конфлікт: Що робити, якщо ми не згодні?».	Практика медіації в класних спільнотах «Бюро вирішення конфліктів «WIN-WIN».
5	Січень	Відповідальність	Сприяти створенню умов для усвідомленої та поінформованої участі.	Том 2 , розділ 7 «Відповідальність: Я - за екологію... Моя школа також!» Том 3 , розділ 5, урок 3 «Права та відповідальність».	Реалізація соціальних класних міні-проектів «Беремо відповідальність».
6	Лютий	Рівноправність	Сприяти організації взаємодії за принципом «рівний-рівному».	Том 2 , розділ 3 «Рівноправність: Меншини та більшість».	Проведення дослідження в класних спільнотах «Чи є ти більш рівноправним, ніж я?»
7	Березень	Різноманіття та плюралізм	Сприяти створенню умов для практики взаємин на основі діалогу та поваги.	Том 3 , розділ 3 «Різноманітність та плюралізм. Як люди можуть жити разом у мирі?»	Створення ціннісного портрету класної спільноти «Усі різні, усі рівні».
8	Квітень	Медіа	Сприяти створенню можливостей для реалізації свободи слова в школі.	Том 3 , розділ 7 «Шкільна газета. Вивчаємо ЗМІ через створення ЗМІ».	Створення класної стінної газети «Наша історія успіху».
9	Травень	Уряд та політика	Сприяти виробленню спільного бачення і планування розвитку школи на підставі спільних цінностей.	Том 2 , розділ 6 «Сила та влада: Я - бос! Це так?» Том 3 , розділ 9 «Уряд та політика. Як потрібно керувати суспільством?»	Проведення дебатів «Як потрібно управляти школою?»

Засідання ради лідерів учнівського самоврядування «Усі В Дії!»

Тема:	Час: 1 год 20 хв	
Ми маємо право: учнівське самоврядування в дії	Методи роботи: індивідуальна робота; групова робота, пленарна дискусія.	Модератори: педагог-організатор; лідер учнівського самоврядування
Огляд питань для опрацювання:	1. Дотримання принципів демократії та прав людини в школі. 2. Делегування влади через представництво в шкільному парламенті. 3. Модель дієвого учнівського самоврядування.	
Цілі та завдання:	1. Визначати роль учнівського самоврядування в управлінні школою (<i>Про</i>). 2. Акумулювати ідеї щодо моделювання дієвого учнівського самоврядування задля представлення інтересів учнів у школі (<i>Через</i>). 3. Розвивати установки до активної, усвідомленої та поінформованої участі учнів у співуправлінні школою (<i>Для</i>).	
Ресурси:	<ul style="list-style-type: none"> - Конвенція ООН про права дитини. - Хартія Ради Європи з ОДГ/ОПЛ «Хартія для кожного». - Відеоролик «Ми всі заслуговуємо на рівне ставлення». (режим доступу: http://www.living-democracy.com.ua/videos/). - Том 3, розділ 9, урок 4 «Учнівський парламент». - Том 2, розділ 6, урок 1 «Супергерой?». - Том 6, вправи 1.4 «Букет квітів», 2.2 «Система цінностей». - Великий аркуш паперу, маркери та аркуші паперу для кожної групи, картки «Супергерой», опитувальники «Наш ідеальний шкільний парламент», картки «Цінності», термометр «Демократія та права людини в школі», паперові пелюстки квітки, фото лідерів учнівського самоврядування, клей. 	
Підготовка:	<p>Створення дружньої атмосфери (10 хв) Вправа «Букет квітів»</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Кожен учень отримує аркуш паперу в формі кола, на який він наклеює свою фотографію. 2. Кожен учень бере шість пелюсток та на кожній пише одне або два позитивних слова про те: <ul style="list-style-type: none"> - Що може сказати про нього вчитель. - Що може сказати про нього член його родини – чоловік. - Що може сказати про нього член його родини – жінка. - Що він може сказати про себе. - Що може сказати про нього друг. - Що може сказати про нього будь-хто в цій кімнаті, школі або суспільстві. 3. Учні кріплять пелюстки навколо країв фотокартки, щоб утворилася квітка. Педагог-організатор або учні розміщують кожну квітку на великому аркуші паперу, що знаходиться на дошці. Педагог-організатор або учні малюють стебло та листя для кожної квітки, щоб утворився букет. Додавання банта зі стрічки зробить букет особливим! <i>Розширення</i> Сидячи у колі, учні висловлюють свої думки. Це допомагає їм зрозуміти символічне значення: букет втрапить свою красу, якщо деяких квітів не буде (суспільство); кожна квітка є різною та додає унікальності (гідність особи); в той же час, усі квіти є подібними, отже, одна квітка є так само важливою, як і інша (рівність). 	
Інструкція:	<ul style="list-style-type: none"> - Перегляд відеоролика «Ми всі заслуговуємо на рівне ставлення», що дозволяє швидко увійти в тему обговорення (2 хв). - I модуль «Термометр демократії та прав людини у школі» (5 хв). 1. Учні оцінюють рівень дотримання принципів демократії та прав людини у школі, прикріплюючи стікери до певної відмітки термометра за такими показниками: <ul style="list-style-type: none"> - повага до гідності людини; - повага до різноманіття; - мирне співіснування; - рівні можливості; - участь кожного. 2. Проблемне питання: <ul style="list-style-type: none"> - Якою має бути ваша позиція як лідера учнівського самоврядування щодо дотримання в школі принципів демократії та прав людини? - II модуль «Я та моя роль у шкільному парламенті» (20 хв). 1. Індивідуальна робота: Кожен учень заповнює картку «Супергерой». 	

	<p>2. Експрес-виставка «Я бос? Це так?»: Учні розкладають свої аркуші із результатами індивідуальної роботи на підлозі по колу, вільно рухаючись довкола кола, ознайомлюються з ними.</p> <p>3. Дискусія:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Якою важливою компетентністю має володіти лідер учнівського самоврядування? - Наскільки лідер учнівської ради має користуватися підтримкою інших? - Чи повинен лідер учнівського самоврядування бути супергероєм? - У яких випадках лідер учнівського самоврядування має бути як усі? - Які слабкі сторони може мати лідер учнівського самоврядування? - У яких ситуаціях, на вашу думку, лідер учнівського самоврядування повинен бути замінений іншою кандидатурою? Як? - Які побажання не може здійснювати лідер учнівського самоврядування? <p>- III модуль «Як потрібно управляти школою?» (30 хв).</p> <p>1. Індивідуальна робота: Учні мають уявити ідеальний учнівський парламент – тобто групу демократично обраних учнів, що представляють інтереси всієї учнівської громади, і дати відповіді за опитувальником «Ідеальний учнівський парламент».</p> <p>2. Робота в групах: Учні об'єднуються в групи по 4-6 осіб. У групах в учнів є час, щоб порівняти свої відповіді за опитувальником та поставити питання один одному. Далі завданням для кожної групи буде зобразити структуру ідеального учнівського парламенту на ватмані. (Педагог-організатор повинен пояснити, що таке структура, та навести кілька прикладів того, якими можуть бути правила побудови учнівського парламенту).</p> <ul style="list-style-type: none"> - Представлення результатів роботи груп та дискусія у колі: - Скільки влади повинні мати учні та скільки директор школи й учителі? - Хто повинен мати останнє слово при прийнятті рішень, що впливають на життя школи? - Чи може школа бути демократичною? <p>3. Колективна робота: Учні розробляють презентацію для директора школи з метою надання конкретних пропозицій для їх власного шкільного парламенту.</p>
<p>Підсумки:</p>	<p>Рефлексія «Ціннісний портрет шкільного учнівського парламенту» (12 хв).</p> <p>1. Педагог-організатор пропонує учням із карток із назвами цінностей обрати цінності, які є позитивними для учнівської спільноти.</p> <p>2. Із обраних цінностей учні мають визначити 10, які об'єднують лідерів учнівського шкільного парламенту як команду і відрізняють їх від інших.</p> <p>3. Із 10 цінностей залишити 3 – найголовніші командні цінності. Лідери учнівського самоврядування отримують ціннісний портрет команди шкільного учнівського парламенту.</p>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання формування та розвитку громадянських компетентностей в Україні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docu.in.ua/wp-content/uploads/2017/04/Material-Konference_.pdf
2. Беремо участь у демократії : плани уроків з ОДГ/ОПЛ для старших класів середньої школи / Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер ; пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко, Ю. О. Молчанової ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. – К. : Основа, 2016. – Т. 4. – 294 с.
3. Демократичне врядування в школах : [посібник] / [Е. Бекман, Б. Траффорд] ; пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2009. – 100 с. – (Навчатися і жити в демократії).
4. Досліджуємо права дітей : серія уроків для 1–9 класів / Р. Голлоб, П. Крапф ; пер. з англ. та адапт. В. В. Полторак ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. – К. : Основа, 2016. – Т. 5. – 100 с.
5. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
6. Зростаємо у демократії : плани уроків для початкового рівня з питань демократичного громадянства та прав людини / Р. Голлоб, В. Вайдінгер ; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер ; пер. з англ. та адапт. О. В. Овчарук ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. – 3-тє вид. – К. : Основа, 2016. – Т. 2. – 164 с.
7. Живемо в демократії : плани уроків з питань освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для загальноосвіт. навч. закл. / Р. Голлоб, Т. Хаддлестон, П. Крапф та ін. ; пер. з англ., наук. редагування та адапт. О. В. Овчарук ; заг. ред. : Р. Голлоб, П. Крапф ; заг. ред. укр. версії : Н. Г. Протасова. – 3-тє вид. – К. : Основа, 2016. – Т. 3. – 212 с.
8. Компетентності для культури демократії : Живемо разом як рівноправні громадяни в культурно багатоманітному демократичному суспільстві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/version-ukrainienne-240418/16807c886e>
9. Концепція нової української школи : Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/pova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
10. Навчаємо демократії : базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів / Р. Голлоб, П. Крапф, О. Олафсдоттір, В. Вайдінгер ; ред. Р. Голлоб, П. Крапф, В. Вайдінгер ; пер. з англ. та адапт. Л. І. Паращенко. – 3-тє вид. – К. : Основа, 2016. – Т. 1. – 164 с.
11. Навчання демократії : збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. ; пер. з англ. та адапт. Н. Г. Протасової. – К. : Основа, 2016. – Т. 6. – 100 с.
12. Освіта для демократичного громадянства : посібник для підготовки вчителів з питань ОДГ/ОПЛ (вдосконалена версія – вересень 2007) / [Р. Голлоб, Е. Хаддлестон, П. Крапф та ін.] ; пер. з англ. та адапт. Л. М. Ващенко ; за ред. Е. Хаддлестона ; заг. ред. укр. версії Н. Г. Протасова. – К. : НАДУ, 2009. – 92 с.
13. Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/168071b58f>
14. Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в новій українській школі // Матеріали круглого столу «Демократія та права людини в новій українській школі» (9 грудня 2016 р.)
15. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://docu.in.ua/wp-content/uploads/2014/01/XARTIA.pdf>
16. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини : Хартія для кожної людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680699628>

«Методичні рекомендації щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» у позакласній виховній роботі закладів загальної середньої освіти» адресовано педагогам, які бажають ефективно впроваджувати наскрізну змістову лінію «Громадянська відповідальність» у роботі з учнями, зокрема з представниками учнівського самоврядування.

Наскрізна лінія **«Громадянська відповідальність»** забезпечує розвиток соціальної та громадянської компетентностей, розкриває суть поняття «відповідальний громадянин», визначає вектори його діяльності (здійснення відповідального громадянства).

Метою вивчення наскрізної лінії **«Громадянська відповідальність»** є формування відповідального члена громади і суспільства, який розуміє принципи та механізми їх функціонування, а також важливість національної ініціативи. Ця наскрізна лінія освоюється через колективну діяльність – дослідницькі роботи, роботи в групі, проекти та ін., що формує в учнів готовність до співпраці, толерантність, сприяє усвідомленню рівних прав і можливостей у демократичному суспільстві.

«Методичні рекомендації щодо запровадження наскрізної змістової лінії «Громадянська відповідальність» у позакласній виховній роботі закладів загальної середньої освіти» є частиною серії методичних рекомендацій для вчителів початкових класів, **педагогів-організаторів, класних керівників**, учителів, які викладають навчальні предмети: українська мова, українська література, зарубіжна література, іноземна мова, інформатика, математика, фізика, історія та правознавство, географія, біологія та природознавство, економіка, хімія, охорона здоров'я, трудове навчання, фізична культура, мистецтво.